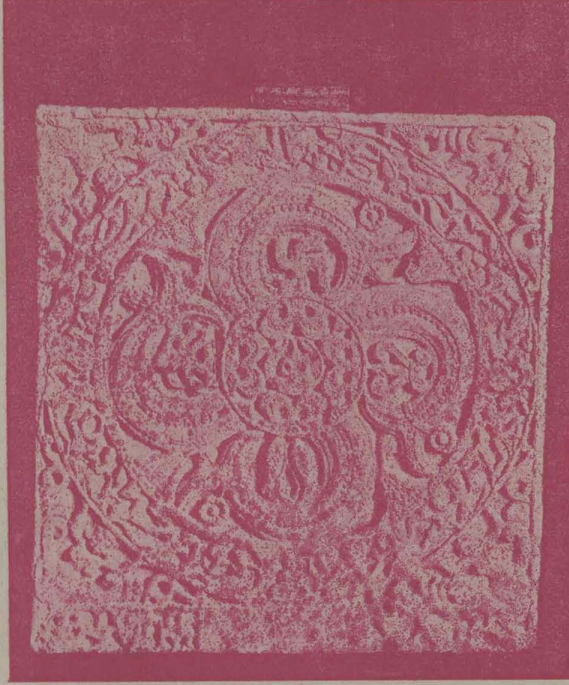

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ
૧

અંક
૭

મથુરામાં મળેલ “આયાગપદ્ધ”નો બીજો નમુનો

—મથુરાના પ્રાચીન અવશેષોનું મહત્ત્વ—

“મથુરાના આ ખાંદકામિ એક ભ્રમ રાણી દીધો: જૈનમૂર્તિઓ અને જૈન શિક્ષાલેખોના આધારે, જૈનધર્મ બૌદ્ધધર્મની શાખા નથી. અને જૈનધર્મ બૌદ્ધધર્મ કરતાં પુરાતન છે, એ વાત પણ દીવા જેવી દેખાઈ આવી! આજ સુધી જૈનો એકલા જ જૈનધર્મને બહુ પ્રાચીન માનતા પણ એ પછી તે જગતને એ માનવું પડ્યું અને જૈનધર્મ જગતનો એક અતિપૂજ્ય અને પુરાતન ધર્મ છે એ પુરવાર થયું.”

આજ સુધી બૌદ્ધો જે એમ કહ્યા કરતા કે અમારી જ પૂલ-પદ્ધતિ પ્રાચીન છે, અમારી જ ઉપાસ્યમૂર્તિઓ પ્રાચીન છે એ બધું બંધ પડ્યું. જૈનો પણ બૌદ્ધોના જેવો જ દાવો કરી શકે.

—ભારતીય પુરાતત્ત્વના આચાર્ય

શ્રીયુત સ્વર્ગસ્થ રાખાલદાસ બેનરજી.

તંત્રી : શાહ ચીમનલાલ ગોકળદાસ

श्री जैन सत्य प्रकाश

विषय-दर्शन

१. श्री कदंबवीराष्टकम् :	उपाध्याय श्री पद्मविजयजी गणो	: १६५
२. दिगंभरोनी उत्पत्ति :	आचार्य महाराज श्री सागरानंदसूरि	: १६७
३. समीक्षाभ्रमाविष्करण :	उपाध्याय श्री लावण्यबिजयजी	: २०३
४. संतभास विचारणा :	आचार्य महाराज श्री विजयलक्ष्मिसूरि	: २०७
५. दिगम्बर शास्त्र कैसे बनें :	मुनिराज श्री दर्शनविजय	: २१२
६. वर्तमान मथुरा :	मुनिराज श्री न्यायविजय	: २१७
७. रयाद्राह अने सर्वज्ञता :	श्रीयुत प्रभुदास भेयरदास पारेभ	: २१९
८. सरस्वती-पूजा अने जैनो :	श्रीयुत साराभाई मणिलाल नवाभ	: २२४
९. श्री स्तंभन पार्श्वनाथ :	उपाध्याय श्री पद्मविजयजी गणो	: २३१

प्रकाशक

श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति

जेशिंगभाईनी वाडी, धीकांटा,

अमदावाद (गुजरात)

लवाजम—

स्थानिक १-८-०, अहमदाबाद २-०-०

णमो त्थु णं भगवओ महावीरस्स

सिरि रायनयरमज्जे संभ्रीलिय सव्वसाहुमंसइयं पत्तं मासियमेयं भव्वाणं मग्गयं विसदं ॥२॥

श्री जैन सत्य प्रकाश

पुस्तक १

अंक ७

अण्णाणग्गहवोसगत्थमइणा कुव्वंति जे धम्मिप्प,
 भक्खेवे खलु तेस्सिमागमग्गयं द्वाळं विसिट्ठोत्तरं ॥
 सोळं तित्थयरगमत्थविसप्प चे मेऽहिल्लासा तथा
 वाइज्जा प्पवरं पसिद्धजईणं सच्चप्पयासं मुदा ॥ १ ॥

विंशति संवत् १९९२ :
 मङ्गलशुक्ला पंचमी

वीर संवत् २४६२

: सने १९३६
 ज्ञान्युत्तारी २८

श्री कदंबवाराष्टकम्

कर्ता-उपाध्याय श्री पद्मविजय गणी

(पंचचामरवृत्तम्)

अपुव्वकप्पपायवं समिट्ठदाणदंसणं,
 परप्पमोयभासुरं सहावसिद्धिसंतियं ।
 वरिद्धिसिद्धिलद्धिकित्तुबुद्धिबुद्धिकारयं ।
 सरेमि वीरतित्थयं कयंबतित्थमंडणं ॥१॥
 विसुद्धलक्खसासणं समत्थपावणासणं,
 पयासियं किवासण जेण सुद्धिमासियं ।
 दयासुधम्मदाणवीरसत्तियाहिवयतं,
 सरेमि वीरतित्थयं कयंबतीत्थमंडणं ॥२॥
 जिणेसरं जगप्पहुं सणायणं सिवं परं,
 जईसरं गिरामयं पणिट्ठमिट्ठभासणं ।
 सहिण्हुसेहरप्पसंत दिव्वपूयसासणं,
 सरेमि वीरतित्थयं कयंबतीत्थमंडणं ॥३॥
 भवत्थणिप्पिहाहिलत्तिलोयसव्ववावगं,
 निरंजणं सलाहणिज्जतित्थतत्तभासणं ।
 अणीसरं पसिद्धिज्जणिक्कलंकणिम्ममं ।
 सरेमि वीरतित्थयं कयंबतित्थमंडणं ॥४॥

१६६

श्री नैन सत्य प्रकाश

महोदयं महाबलं महुण्णइं महिद्धियं,
 गरिद्वपद्वतित्यवंदवंदणिज्जभूघणं ।
 महप्पहावविण्हुजिण्हुभावमोयदायगं,
 सरेमि वीरतित्थयं कयंवतित्थमंडणं ॥५॥
 अणुत्तरं भवंतणिक्रियं वियोगवम्महं,
 णिरक्खभावचित्तपुक्खलेखणं महज्जुइं ।
 मिउत्तवज्जभिन्नमाणपव्वयं परस्सरं,
 सरेमि वीरतित्थयं कयंवतित्थमंडणं ॥६॥
 जगप्पहाणभावभावयम्मतित्थपायगं,
 विसालतत्तपुण्णबोहणागमप्पयासगं ।
 समत्थविस्सपायवप्पयासपेहरसंनिहं,
 सरेमि वीरतित्थयं कयंवतित्थमंडणं ॥७॥
 तुमाण सासणेण णाह मज्ज सव्वया सुहं,
 विणा ण जेण णिव्वुई परा कयावि लब्भए ।
 पहुज्ज तस्स सेवणा भवे भवेत्ति भावणा
 सरेमि वीरतित्थयं कयंवतित्थमंडणं ॥८॥

॥ पसुत्थी ॥

(ब्रुतविलंबितवृत्तम्)

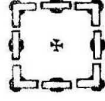
इय कयंवविहारविहूसणो, चरमतित्थयरो तिसलामुओ ।
 सयलसंघसुहत्थविहायगो, परमभत्तिमरेण मए धुओ ॥९॥

(शार्दूलविक्रीडितवृत्तम्)

एवं वीरजिणेसरस्स पहुणो थूत्तं पणीयं मए,
 जं कल्लाणविहायगं पइदिणं संघस्स वुद्धिप्पयं ।
 सच्चुल्लासविहाणदक्खमइणो भव्वा भणंतु प्पगे,
 जं सिद्धी दुविहा पहुज्ज भणणा णिच्चं तहाऽऽक्खणणा ॥१०॥
 जुत्ते जुम्मणिहाणणंदसिणा संवच्छरे विक्रमे,
 सुद्धे कत्तियसुक्कपक्खगुरुवारे सव्वसिद्धिप्पए ।
 सेत्तुंजे गुरुणेभिसूरिचरणज्झाणाणुभावा कयं,
 विण्णात्तीइ धणस्स पोम्मगणिणोज्झाएण वीरद्वयं ॥११॥

દિગંબરોની ઉત્પત્તિ

લેખક
આચાર્ય મહારાજ
શ્રીમત્ સાગરાનન્દસૂરિજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

તત્ત્વાર્થ શાસ્ત્ર ઉપર દિગંબરોનો વધારે આધાર કેમ ?

શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાચકજીએ કેવળી મહારાજના આહાર પાણીના નિષેધનું ચોકખા શબ્દોમાં ખંડન કર્યું છે, છતાં “ ગરાસીઓ ઘી ચોરી, માથે ફેંટાને છેડે બાંધે ” તેવી રીતે દિગંબરોએ કેવળ, આગળ જણાવીશું તેમ, લશ્કરી મિજાનને લીધે અને ગુરુકુલ વાસમાં વધારે વખત વસવાનું ન હોવાને લીધે એ પ્રમાણે માન્યું હશે. ઉપર જણાવેલા અંતરચનાના સમયને નહિ માનીને કહી શકીએ કે તત્ત્વાર્થ જ તે શિવભૂતિને મળેલો હોય અને તે ઉપર તેના મતની જડ રચાઈ હોય, પણ તે તત્ત્વાર્થ માનતાં નિર્ગ્રંથના પાંચ ભેદો માનવાની દિગંબર ભાઈઓને પરાણે ફરજ પડી હોય તો તેમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી.

સર્વાર્થસિદ્ધ વિગેરે દિગંબર ટીકાઓનું ભાષ્યાનુસારિણીપણું

અને આ જ કારણથી તે નિર્ગ્રંથના પાંચ ભેદો ઉપર કેઈ પણ તેમના ટીકાકારોએ ભગવાન ઉમાસ્વાતિ વાચકજીનું ભાષ્ય કે જેને દિગંબરો માનવાને તૈયાર નથી તેના વિવરણના વાક્યોને માત્ર કેટલાક શબ્દાંતર કરીને જ વિવેચન

કર્યું છે, પણ ઊભા સૂત્રોની ઉપર જેમ વિશેષ વિવેચનો કર્યા છે, તેવી રીતે આ સૂત્ર ઉપર તેમના આચાર્યોએ કાંઈ પણ લાંબું ચોડું વિવેચન કર્યું નથી. (આ તત્ત્વાર્થ કે તેની ટીકા સિવાય દિગંબરના વર્તમાન સાહિત્યમાં પાંચ પ્રકારના નિર્ગ્રંથોનું વિવેચન પણ નજરે પડતું મુશ્કેલ જ પડે છે.) આ સર્વ વિવેચન ઉપરથી નિર્ગ્રંથો અને તેમાં પણ વિશેષ કરીને બકુશો ઉપકરણવાળા હતા અને તેથી ઉપકરણો સાધુતાના કે નિર્ગ્રંથતાના વ્યાઘાત કરનારાં નથી એમ સ્પષ્ટ થાય છે.

નિર્ગ્રંથ શબ્દથી નિષ્પરિચ્છતા

આવે પણ નગ્નતા ન આવે

બકુશના બે ભેદોની માફક પુલાકમાં પણ લિંગપુલાક નામનો ભેદ છે, તે પણ જો ઉપકરણ ન માનવામાં આવે તો માનવો મુશ્કેલ જ પડે તેમ છે. આ બધી હકીકત ઉપરથી અમે દિગંબર ભાઈઓને એટલું જ સમજવવા માંગીએ છીએ કે જૈનશાસ્ત્રોમાં, જૈનશાસનમાં અને બૌદ્ધાદિક દર્શનોનાં શાસ્ત્રોમાં જે નિર્ગ્રંથ શબ્દ વપરાયો છે તે માત્ર મુખ્યતાએ ધન, ધાન્યાદિક નવવિધ પરિચ્છદ્ધી અંતરથી રહિતપણાને લીધે અને કોઠાદિક અભ્યંતર અંતરથી

રહિતપણાને લીધે જ છે. માટે નિર્ગ્રંથ શબ્દ દેખીને વસ્ત્રરહિતપણાના આગ્રહમાં જવું તે કોઈ પણ પ્રકારે સુજ્ઞતાને સૂચવનાર નથી.

બૌદ્ધાદિ અન્ય મતમાં જૈનમત માટે દિગંબર શબ્દ કેમ નહીં ?

વળી એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું કે જો શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર મહારાજના નિર્ગ્રંથો સર્વથા વસ્ત્રરહિત જ હોત તો દિગંબર ભાષ્યોએ પોતાના વસ્ત્રરહિતપણાના આગ્રહને અંગે જેમ પોતાના મતને દિગંબરમત કહો કે નગ્નમત કહો તેવા રૂપે બહેર કર્યો, તેવી રીતે બૌદ્ધાદિક મતવાળાઓને પોતાને વસ્ત્ર ધારણ કરવાના હોવાથી અને સામાન્ય જનતા પણ વસ્ત્ર ધારણ કરવાના પક્ષવાળી હોવાથી તે શ્રમણુ નિર્ગ્રંથના સાધુઓને સર્વથા વસ્ત્રરહિત દેખત તો તેને નિર્ગ્રંથ શબ્દથી ન બોલાવતાં નગ્ન કે દિગંબર શબ્દથી જ બોલાવત, તેમ જ જૈન જેવો ઉત્તમ શબ્દ તો તેઓ શ્રમણુ નિર્ગ્રંથોને માટે લાગુ કરત જ નહિ.

સચેલકાચેલકતાનો સ્થાદ્ધાદ

એક વાત જરૂર છે કે જેમ શ્વેતાંબરનાં શાસ્ત્રો અને તેની શ્રદ્ધાવાળાઓએ વર્તમાનમાં પણ એકાંત સચેલકપણાથી જ મુક્તિ થાય, પણ અચેલકપણાથી મુક્તિ ન જ થાય એવી માન્યતા ધરાવી નથી, તેવી રીતે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર મહારાજની વખતે પણ ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર અને તેમની માફક બીજા પણ શક્તિવાળા

બિનકલ્પ વિગેરે કલ્પને ધારણ કરવાવાળા મહાપુરુષો અચેલકપણું પણ ધારણ કરતા હોય અને બીજા સાધુઓ તેવી શક્તિવાળા ન હોઈને સચેલકપણું પણ ધારણ કરતા હોય એ અસંભવિત નથી. પણ સર્વ સાધુઓ અચેલકપણામાં અને યાવત્ નગ્નપણામાં ન રહેતા હોય ત્યાં સુધી આખા મતને કે મતના સર્વ સાધુઓને દિગંબર કે અચેલક એટલે સર્વથા નગ્ન એવા ઉપનામે કોઈ પણ કહી શકે નહિ તે સ્વાભાવિક છે. અને નિર્ગ્રંથપણું એટલે ધન, ધાન્યાદિરહિતપણું તો સર્વ સાધુઓને ફરજિયાત હોય એટલું જ નહિ પણ સંસાર છોડતાં સાધુઓએ બહેર કરેલી સંસારથી વિરુદ્ધ એવી નિર્ગ્રંથપણાની અવસ્થાને લીધે જગતમાં નિર્ગ્રંથપણું બહેર થયું હોય, અને તેથી તે નિર્ગ્રંથ શબ્દથી જ અન્ય દર્શનકારોને જૈન સાધુઓને ઓળખવા પડ્યા હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી.

વિવસન શબ્દ શારીરિક ભાષ્યકારે કેમ વાપર્યો ?

જગતમાં બહેર થયેલા ઉત્તમ એવા નિર્ગ્રંથ શબ્દને જ્યારે અન્ય દર્શનકારો, મતની અસહિષ્ણુતાના દાવાનળે ભરેલા છતાં, પણ જો જણાવે તો પછી જો તે જૈન સાધુઓએ ઉપકરણુ અને વસ્ત્રરહિતપણાનો જ ઉદ્દેશ કર્યો હોત તો અન્ય મતવાળાઓ તે જૈન સાધુઓને ઓળખાવવા માટે મતની અસહિષ્ણુતાની સફળતા કરવા સાથે નગ્ન કે દિગંબર એવા જ શબ્દનો પ્રયોગ કરત, અને

દિગંબરોની ઉત્પત્તિ

૧૯૬

આપણે વર્તમાન સાહિત્યમાં દેખીએ પણ છીએ કે પ્રહ્લસૂત્રના શારીરિક ભાષ્યમાં શ્રી શંકરાચાર્યે સાક્ષ શબ્દોમાં જૈનમતની અસહિષ્ણુતા જણાવતાં અધુના વિવસન: પરાક્રિયતે એમ કહી જૈનમતના ખંડનના અભિપ્રાયે 'હવે વસ્ત્રરહિત-નાગાના સિદ્ધાંતનું ખંડન કરાય છે' એમ જણાવ્યું. એવી જ રીતે જો ભગવાન મહાવીર મહારાજના વખતમાં જૈન સાધુની સર્વથા વસ્ત્રરહિતપણા રૂપ અચેતકતા હોત તો તે ઔદ્ધાદિક દર્શનવાળાઓ વિવસન શબ્દની માફક દિગંબર અને નગ્ન મત તરીકે જ જૈનમતને ઓળખાવત. શંકરાચાર્યે મતની અસહિષ્ણુતાને લીધે વાપરેલો વિવસન શબ્દ દેખીને દિગંબર ભાઈઓએ એક અંશે પણ મગરુખી લેવી જોઈએ નહિ, કે શંકરાચાર્યની વખતે એકલો વિવસન એટલે દિગંબર-નાગા જૈન સાધુઓનો જ મત પ્રવર્તતો હતો, કેમકે શંકરાચાર્યનું અધિક પર્યટન ગોદાવરીથી દક્ષિણ ભાગના દેશો કે જેને જૈન શાસ્ત્રકારોએ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આર્ય દેશોની બહાર એટલે અનાર્ય દેશો તરીકે ગણાવેલા છે તેમાં જ હતું, અને દિગંબરો પણ મધ્ય હિંદુસ્તાન વિગેરેના સંઘોથી અહિષ્કૃત થઈને જૈન મતના શ્રમણસંઘને વિચરવાના આર્ય દેશરૂપ સ્થાનને છોડીને જ બહુધા તે ગોદાવરીની પેલી બાજુ જ અરૂં નાખી બેઠા હતા, અને તેથી જ ગોદાવરીની દક્ષિણ બાજુ રહીને કરેલા ગ્રંથમાં તે વિવસનનો જ ઉલ્લેખ હોય તે સ્વાભાવિક છે.

આર્ય દેશ અને આર્યવર્તથી બહાર દિગંબરોનું મૂલ સ્થાન થયું.

એ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે સ્માર્ત અને શ્રૌત લોકોએ પણ વિન્યાયણ સુધીના દેશો જ આર્ય ભૂમિ તરિકે ગણેલા છે. તે ઉપરથી પણ દિગંબરોને તે મર્યાદાની બહાર જઈને રહેવું પડ્યું હોય અને તેથી તેમના ખંડનને માટે શંકરાચાર્યને વિવસન શબ્દ વાપરવો પડ્યો હોય તે કોઈ પણ પ્રકારે અસંભવિત નથી.

શંકરાચાર્ય પહેલાં પણ શ્વેતાંબરો તો હતા જ.

દિગંબરો પોતે પણ એમ તો ચોકખી રીતે કબુલ કરે છે કે શંકરાચાર્યના સત્તા સમયની પહેલાં તો શ્વેતાંબરો ભિન્ન પડેલા જ છે ! તો પછી શંકરાચાર્ય એટલી અક્ષલ ન પહોંચાડે કે દિગંબરોનું ખંડન કરવા છતાં આ શ્વેતાંબરોનું ખંડન રહી જશે એમ તો બને જ નહિ, પણ જે ભાગમાં શંકરાચાર્યનું બહુધા પર્યટન હતું, ત્યાં બહુધા શ્વેતાંબરોનો અભાવ હતો, અને દિગંબરોનું જ ભ્રમણ અને પ્રાબલ્ય હતું અને તેથી તે દેશની અપેક્ષાએ દિગંબરોના ખંડન માત્રથી જૈનમતનું ખંડન માની મતની અસહિષ્ણુતાથી વિવસન એવો શબ્દ વાપર્યો. શંકરાચાર્યના જ શિષ્યે બનાવેલા 'શંકર દિગ્વિજય' ગ્રંથને બારીક દૃષ્ટિથી જોનારો મનુષ્ય સ્પષ્ટપણે સમજી શકે તેમ છે કે શંકરાચાર્યની વખતે શ્વેતાંબરોનું સ્વત્વ ઘણા સારા રૂપે હતું, પણ તે શ્વેતાંબરોનું સ્વત્વ ગોદાવરીની ઉત્તર તરફ

હોય અને તેથી વિન્ધ્યાચલની દક્ષિણ બાજુ પર્યટન કરનારે કરૈલા ગ્રંથમાં તેને માટે હાંસીના શબ્દ ન વપરાય તે સ્વાભાવિક છે.

બૌદ્ધાદિ ગ્રંથોમાં વિવસન શબ્દ કેમ નહિ ?

જેવી રીતે શંકરાચાર્યની વખતે દિગંબરોનું વસ્ત્રરહિતપણું થવાને લીધે જૈનોની વિવસનાદિ શબ્દોથી હાંસી થવા લાગી, તેવી જ રીતે જો બૌદ્ધાદિક મતોની વખતે પણ સર્વ જૈનસાધુઓ સર્વથા નમ્નપણામાં જ હોત અને ભોજનના ભાજનો પણ ધારણ કરનારા ન હોત તો તે બૌદ્ધ વિગેરે મતવાળા અને તેના ગ્રંથકારો પણ પોતાની ઈર્ષ્યા સફળ કરવા માટે વિવસન જેવા દુનિયામાં ખીલતસ ગણાતા શબ્દ જ વાપરત, કેમકે વિવસન વિગેરે શબ્દો દિગંબરના રિવાજ પ્રમાણે આચારને અનુકૂળ ગણાય, અને તેમાં તેઓ પોતાની પ્રશંસા માને અને બોલનાર વિરોધિને મરફરી ઉડાડવાની મબ પડે.

શાસ્ત્ર અને વ્યવહારથી

અચેલકનું સ્વરૂપ

એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે એકલા વસ્ત્રથી સર્વથા-રહિતપણુને લીધે જ વિવસન શબ્દ વપરાય છે એમ નહિ, પણ ફાટેલાં તૂટેલાં વસ્ત્રો હોય, તો પણ વિવસન-નગ્ન શબ્દ વપરાય છે. તેમ જ તુચ્છ વસ્ત્રો હોય છતાં અગર દુનિયાદારીના પહેરવાના રિવાજથી વિપરીત રીતે પહેરવામાં આવે તો

પણ દુનિયાદારીના લોકો વિવસન-નગ્નશબ્દ વાપરે છે. છેવટે પહેરવાને લાયકના વસ્ત્રો પહેર્યા છતાં પણ ખીલત તેવાં વસ્ત્રો પહેરવાનાં ફાળવ ન હોય તો ત્યાં પણ વિવસન એટલે નગ્ન શબ્દનો પ્રયોગ જગતમાં થાય છે. માટે વિવસન, નિર્ગ્રંથ કે નગ્ન વિગેરે શબ્દો માત્ર દેખીને સાધુઓ અસલથી સર્વથા વસ્ત્ર-રહિત જ હતા એવો સિદ્ધાંત કરવો તે ભુદ્ધિમાન પુરુષોને કોઈ પણ પ્રકારે યોગ્ય નથી.

ઉપકરણના અભાવે મહાવ્રતોનો અભાવ.

એ પણ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે વસ્ત્ર અને ઉપકરણરહિત જો અવધિ આદિ અતિશય જ્ઞાનરહિત હોય તો તેને મહાવ્રતો પાળવાં જ મુશ્કેલ પડે, કેમકે પ્રથમ મહાવ્રતમાં પાંચ સમિતિઓ મુખ્ય સ્થાનભોગવે છે, અને તે પાંચે સમિતિઓ વસ્ત્ર અને ઉપકરણ રહિત સામાન્ય સાધુથી પાળી શકાય જ નહિ.

ઉપકરણ-રજોહરણ વિના

ધર્યાસમિતિનો અભાવ

સાધુ કોઈ પણ જગો પર બેઠો હોય અને શરીર ઉપર કે સ્થાન આગળ જે કોઈ કીટ્ટી વિગેરેનું આવવું થાય, તે વખતે વસ્ત્ર કે ઉપકરણ ન હોય તો તે જીવનું પ્રમાર્જન ન થાય તે ચોક્કસ દેખીતું જ છે. વળી ચોમાસાના કાળમાં શરદીને લીધે માત્રાની અધિક શંકા થાય અને તેવી વખતે જો માત્રાનું પાત્ર

ન હોય તો અગ્નિકાયની વિરાધનાનો પાર રહે નહિ, તેમ જ માતૃ શંકવામાં આવતાં આત્મવિરાધના અને છેવટે વેગ ન રાકાવાથી થતી સંયમવિરાધના, એ ઉપકરણ અને વસ્ત્રરહિતવાળાને માટે અનિવાર્ય જ છે. વળી ખારે માસ રાત્રિની વખત સર્વથા માત્રાની શંકા થાય જ નહિ કે માતૃ કરવા જવું પડે જ નહિ એમ માની શકાય નહિ, અને જેઓ ઉપકરણ કે વસ્ત્રરહિત હોય તેઓને મકાનમાંથી બહાર આવવામાં ધર્યાસમિતિ સાધવાનું અને જ નહિ. વળી સ્તંભ વિગેરેથી આત્મવિરાધના અંધકારમાં ન થાય તેને માટે ઉભાં ઉભાં પ્રમાર્જન થાય, તેવી રીતનું પ્રમાર્જન કરવાનું સાધન રાખવું એ જીવહયાની લાગણીવાળાને માટે આવશ્યક હોય તે સ્વાભાવિક જ છે. વળી રાત્રિની વખત, અંધારા વખત, અંધારાવાળા સ્થાનમાં પણ પગ મેલવા જેટલું પણ પ્રમાર્જન કરવા માટે પગની પરિધિ જેટલું સાધન હોવું જ જોઈએ, તો ઉભાં પ્રમાર્જન થાય તેવું અને પગની પરિધિ જેટલું સાધન અને તે પણ જીવોની વિરાધના ન કરે તેવું કેમળ અને જીવો ચોંટી પણ જાય નહિ તેવું મધ્યમ કેમળતાવાળું સાધન હોવું તે ધર્યાસમિતિ પાળવાવાળાને માટે આવશ્યક છે. આ ઉપરથી સહેજે સમજશે કે તેવી સ્થિતિના પ્રમાર્જનના સાધન વિનાનો સાધુ જીવની જયણા તરફ બેદરકાર અને વાસ્તવિક સાધુતાએ રહિત છે એમ સુજોને સમજવામાં આવે.

મુખવસ્ત્રિકાના અભાવે ભાષાની સાવધતા

વળી જેઓ મુખવસ્ત્રિકા જેવી ભાષા સમિતિની વખતે ઉપયોગી થીજ માનનારા નથી, તેઓ વાઉકાયરૂપી એકેન્દ્રિયનું રક્ષણ તેમ જ ડાંસ, મચ્છર વિગેરે ઉડતા જીવોરૂપી ત્રસકાયનું રક્ષણ કેવી રીતે કરી શકશે ?

મુખવસ્ત્રિકા વિના યોલવાથી વાયુ વિરાધના કેમ ?

એમ નહિ કહેવું કે ભાષાવર્ગણના પુદ્ગલો ચઉકરસી હોવાથી આઠ સ્પર્શ-વાળા વાઉકાય વિગેરેની વિરાધના કેમ કરી શકે ? કેમકે શબ્દ વર્ગણના પુદ્ગલો, જે ભાષાપણે પરિણમે છે તે જો કે ચઉસ્પર્શી છે, તો પણ તેવી રીતે પરિણમવું નાભિથી ઉઠીને કૌઠમાં હણાઈને વર્ણુસ્થાનોમાં ફરશીને નીકળતા પવન-દ્વારાએ જ અને છે, અને એ વાત યોલતી વખત મોઠા આગળ રાખેલા હાથ કે વસ્ત્રના સ્પર્શ કે ચલનાદિથી અનુભવ સિદ્ધ છે. તો તેવી રીતે ભાષાની વખતે નીકળતો વાયુ બહાર રહેલા સચિત્ત વાઉકાયની વિરાધના કરે તેમાં શંકાને સ્થાન હોઈ શકે નહિ. એ વાત પણ શાસ્ત્રસિદ્ધ છે કે શરીરમાં રહેલો વાયુ બહારના વાયુને શસ્ત્રરૂપ છે. શાસ્ત્રને મુખ્યતાએ નહિ માનતાં, શોધકપણાની જ દૃષ્ટિને મુખ્યતાએ માનવાવાળા લોકો પણ શરીરથી નીકળતા વાયુને ઝેરી હવા તરીકે જ યોજાવાય છે. જો કે મુખ આગળ વસ્ત્ર રાખવાથી ભાષાની સાથે વીકળતો વાયુ શરીરમાં

પાછો પ્રવેશ કરતો નથી, પણ મુખમાંથી નીકળતા વાયુના વેગને જરૂર તોડી નાખે છે. અને તે વેગરહિત થએલો વાયુ બહારના વાયુને આઘાત કરનાર ન થાય કે એાછો થાય તે સ્વભાવસિદ્ધ જ છે. અને તેથી જ શાસ્ત્રકારોએ પણ સાધુઓને કુંક દેવાની મનાઈ કરી.

**નિરવઘ ભાષાની પ્રતિજ્ઞાવાળા
છતાં જો મુહપત્તિને ન માને
તો મિથ્યાત્વી બને**

આ ઉપરથી સમજશે કે મુહપત્તિને રાખ્યા સિવાય બોલનારા ભાષાનું નિરવઘ-પણું રાખનારા કહેવાય જ નહિ, તો

પછી જેઓ નિરવઘ ભાષાને માટે સૂત્રસિદ્ધ વસ્ત્રની જરૂર છતાં તે વસ્ત્રની જ જરૂરીઆત ન માને તેઓ પોતાના આત્માને ભાષાસમિતિથી ચૂકવે છે, એટલું જ નહિ પણ સમ્યક્ શ્રદ્ધાનરૂપી સમ્યક્ત્વથી પણ ચૂકવે છે. અર્થાત્ ઉઘાડે મુખે બોલવાવાળો ભાષાસમિતિથી ચૂકેલો અને અસંજમમાં પેઠેલો ગણાય પણ ભાષાસમિતિને અંગે જરૂરી એવી મુહપત્તિ જેવી ચીજને ઉપકરણ તરીકે નહિ માનનારો મનુષ્ય તો મિથ્યાત્વના ઘરેમાં જ પેઠેલો ગણાય.

(અપૂર્ણ)

[“વર્તમાન મથુરા”નું અનુસંધાન]

ગુર્વાવલીમાંના આચાર્યોનો-ગણ-કુલ-વંશ શાખા-સહિત ઉલ્લેખ મળે છે. અને અહીંની પ્રતિમાઓ અહુધા જે વખતે શ્વેતાંબર દિગંબરના ભેદ નહોતા પડ્યા તે સમયની છે અને તેના પ્રતિષ્ઠાપક શ્વેતાંબર આચાર્યો છે.

જે નગર સત્તરમી શતાબ્દિપર્યંત ઉત્તર ભારતની તેજસ્વી જૈનપુરી હતી ત્યાં આજે બહારગામનાં, વ્યાપારઅર્થે આવીને વસેલાં, ૩-૪ ઘર શ્વેતાંબર છે. અહીં શ્વેતાંબર જૈન યાત્રુઓને કે સાધુ સાધ્વી-ઓને ઉતરવાને એક પણ સારી ધર્મશાળા નથી. શ્વેતાંબર મંદિર પાસે (તદન લગોલગ) એક નાની પરસાળ ધર્મશાળારૂપે છે. પણ આપણા સાધુઓ કે શ્રાવકો તેમાં કેમ ઉતરી શકે કે રાત રહી શકે? ધર્મ-વીર અને દાનવીર જૈન સમાજ મથુરા

જેવા પ્રસિદ્ધ જૈન તીર્થમાં એકાદી સુંદર ધર્મશાળા નહિ બંધાવે? ત્યાં અમારા જેવા સાધુઓને ઉતરવાની પારાવાર મુશ્કેલીઓ પડે છે. જૈનોને પણ મુશ્કેલી પડે છે. કોઈ દાનવીર અને ધર્મવીર આ મુશ્કેલીનો જરૂર અંત લાવશે એમ ઈચ્છું છું.

મથુરા પાસે જ વૃન્દાવન છે. ત્યાં એક શ્વેતાંબર જૈનનું ઘર છે. અહીંનું વૈષ્ણવોનું પ્રસિદ્ધ સુવર્ણના લકાનું મંદિર એક જૈને જ બંધાવ્યું છે. આજે એનું કુટુંબ વૈષ્ણવ ધર્મની છાયામાં આવી ગયું છે. મથુરામાંથી કંકાલી ટીલામાંથી જે જૈન સ્મારકો નીકળ્યાં છે તે લખનૌના કેસર બાગના મ્યુઝીયમમાં સાચવીને રાખેલ છે. અને થોડી વાનકીરૂપે મથુરાના મ્યુઝી-યમમાં સંગ્રહ રાખ્યો છે. મથુરા જનાર દરેક જૈન આ મ્યુઝીયમ જરૂર જુવે!

समीक्षाभ्रमाविष्करण

[याने दिगम्बरमतानुयायी अजितकुमार शास्त्रीए “श्वेताम्बरमतसमीक्षा”मां
आळेखेल प्रश्नो प्रत्युत्तर]

लेखक—उपाध्याय श्रीमद् लावण्यविजयजी महाराज

(गतांकथी चालु)

क्या साधु चर्मका उपयोग भी करे ?

त्रिजी वात ए सूचववामां आवी हनी के—चामडु शरीरने सुख पहेंचाडवा माटे छे । आना जवाबमां जणाववानुं जे वख करतां चामडु वधारे सुखकारी छे, आ वात कोइ पण अकलवाळो मानी शके तेवी नथी । कदाच भाग्ययोगे लेखकनी आ वात जो साची पडी जाय तो तो कापडीयाना बार ज वागी जाय अने चर्मकारने तो फुसद ज मळे नहि ।

कदाच लेखक एम कहे के—वख करतां चामडु वधारे सुखकारी छे एवं अमे कहेता ज नथी, अमारुं तो कहेवुं मात्र एटलुं ज छे के चामडु शरीरने सुख पहेंचाडनार छे । आ बाबतमां पण लेखकने पूछवामां आवे छे के—शुं चामडु वखथी वधारे सुख आपनार छे? अथवा वखना जेटलुं ज सुख आपनार छे? अथवा तो वख करतां ओछुं सुख आपनार छे? वखथी वधारे सुख आपनार छे एम जो कहेता हो तो ते व्याजबी नथी ।

कारण के जो तेमां वधारे सुख होय तो जगतना सुख-प्रधान जीवो वख छोडी छोडीने चर्म पहेरवानी प्रवृत्तिवाळा थइ जवा जोइए, अने थयेल देखाता नथी ।

कदाच एम कहेवामां आवे के—चर्म वख करतां वधारे सुखकारी ज छे परंतु हिंसाना भयथी लोको वापरता नथी तो आ वात पण व्याजबी नथी, कारण के जे लोको हिंसाने मानता नथी अथवा हिंसको छे ते केम वखनो त्याग करीने चर्मने वापरता नथी?।

वखना जेवुं ज चामडामां सुख छे एम जो कहेता हो तो ते पण व्याजबी नथी, कारण के वखनी जेम चामडु पहेरवामां पण लोकोनी प्रवृत्ति थइ जवी जोइए, अने छे नहि ।

कदाच एम कहे के—वख करतां चामडामां ओछुं सुख छे तो एना जवाबमां जणाववानुं जे औत्सर्गिक वखनुं विधान छे

तेने छोडीने अल्प सुखवाळा आपवादिक चर्ममां कया लाभनी खातर प्रवृत्ति करे ?

वस्तुतः आ चर्मनुं प्रयोजन अपवाद दशामां बतावेल छे, परंतु नहि के शरीरना सुखने माटे । उत्सर्गमार्गथी शास्त्रकार भगवान् स्पष्ट तेनो निषेध ज करे छे । सारांश ए छे के चर्म शरीरने सुख पहेंचाडवा माटे छे, आवुं जे लेखकनुं लखवुं ते बिलकुल व्याजवी नथी ।

चोथी बाबतमां एवं सूचववामां आवुं हतुं के शरीरने सुख पहेंचाडनारी वस्तु ममत्वभावथी ग्रहण कराय छे । आना जवाबमां जणाववानुं जे शरीरने सुख पहेंचाडनार वस्तु जो ममत्वभावथी ग्रहण कराती होय तो अनाज विगेरे पण शरीरने सुख पहेंचाडनार छे, एने तमारा दिगम्बर मुनिओ ममत्वभावथी ज ग्रहण करता हरो के केम ?

सारांश-३, “चमडेका जूता पहननेसे साधुकी ईर्यासमिति नहि बन सकती . . .”

आना जवाबमां जणाववानुं जे अमारा जैनश्वेतांबर मुनिओने बिलकुल जोडा पहेरवा कल्पता नथी, अने अमारा शास्त्रकार भगवानो पण स्पष्ट निषेध करे छे : आ अमारो राज-मार्ग छे । आ बाबतना दशवैकालिक सूत्र विगेरेना पाठो अमो प्रथम आपी गया छीए ।

अपवाद-मार्गमां पण तळीया अने खल्लको बतावेल छे, परंतु नहि के सामान्य-रीते गृहस्थ लोको लोढाना नळ विगेरे जेमां

जडया होय छे, एवा जे जोडा वापरे छे ते । आटला ज माटे उपानह शब्द आपवाथी सामान्य जोडामात्र आवी जात छतां पण तेम नहि आपतां चर्मपञ्चकमां तलियां अने खल्लको एम अलग अलग आपवामां आवेल छे । आ वातने खास ध्यानमां राखवानी जरुरत छे । चामडाना जोडानी वात तो बाजु पर रहा परंतु चाखडी (काष्ठपादुका)नो पण श्वेतांबर शास्त्रकारोए निषेध करेल छे ।

कोइ प्रबल कारणे कदाचित् तलिया पगे बांध्या होय तो पण उपयोगवन्त मुनि ईर्यासमिति पाळी शके छे ।

ईर्यासमिति एटले शुं ? “ईरण्मीर्या गतिः; तस्यां समितिः—सं सम्यक् प्रशस्ता अर्हत्प्रवचनानुसारेण; इतिश्वेष्टा; ईर्यासमितिः ।

भावार्थ—गमन करवुं तेनुं नाम ईर्या कहे-वाय छे; तेमां जे समिति ते ईर्यासमिति कहे-वाय । समिति एटले शुं के—अरिहंत परमात्माना वचनने अनुसारे रुडी चेषा । अर्थात् अरि-हंत परमात्माए जे रीते मुनिओने चालवानुं बतावेल छे ते प्रमाणे जे चालवुं तेनुं नाम ईर्यासमिति कहेवाय छे । अरिहंत परमात्माए मुनिओने कई रीते चालवानुं बतावेल छे तेने माटे जुओ—दशवैकालिकसूत्र, अध्ययन पांचमुं, गाथा त्रीजी :—

पुरओ जुगमायाए पेहमाणो महि चरे ।
वजंतो बीअहरियाइं पाणे अ दगमद्विअं ॥३॥

[पुरतो युगमात्रया प्रेक्षमाणो महीं चरेत् ।
वर्जयन् बीजहरितानि प्राणांश्च दकमृत्तिकाम् ३]

भावार्थ—बीज, वनस्पति, वेदन्द्रियादिक, मृत्तिका अने अग्नि विगैरेना परिहारपूर्वक पगना अप्र भागथी आगल धोंसरा प्रमाण भूमिनुं अवलोकन करतां करतां मुनि विहार करे । कोइ प्रबल कारणे कदाचित् तलियां पगे बांध्यां होय तो एमां ईर्यासमितिमां शो बांधो आवे छे ? शुं आंखो विंचाइ जाय छे के जेने लइने धोंसरा प्रमाण जग्या जोइ शक्ती नथी ? अथवा तो शुं जीवजन्तुवाळा स्थान पर पग नहि मुकता बीजे जे पग मुकवानो छे तेने रोके छे ? आना जवाबमां कहेवुं पडशे के नथी आंखो विंचाइ जतो अथवा नथी तो उचित स्थाने पग मुकवामां बांधो आवते ।

कदाच एम कहो के पग नीचे जीव-जन्तु आवी जाय तेनुं शुं थाय ? आना जवाबमां जणाववानुं जे उघाडा पग होय अने जीवजन्तु आवी जाय तेनुं शुं करशो ? उपयोग राखे तो न आवे एम कहेता हो तो अहींया पण उपयोग विशेष राखशे ।

कदाच एम कहो के अजाणमां आवी जाय तो शुं थाय ? आना जवाबमां जणावानुं जे खुल्लापगवाळाने अजाणतां आवी जाय तेनुं शुं करशो ? उपयोगशून्यन दोष लागे छे अने अहींया तो उपयोग छे माटे दोष न लागे, एम जो कहेता हो तो, अमो पण कहीशुं के उपयोग छे माटे दोष लागे नहि ।

कदाच एम कहो के मुनि उपयोगवन्त होवथी भले तेभने अथ्यवसायकृत दोष न

लागे परन्तु कचराता जीवने खुल्ला पग करतां चर्मवाळा पगथी कांइक वधारे कीलामणा थशे । आना जवाबमां जणाववानुं जे कांइक वधारे कीलामणानो संभव छे माटे तो उत्सर्ग-मार्गथी त्याग बतावेळ छे । परन्तु खुल्ला पगमां एनाथी कांइक उतरता दरजानी कीलामणानो संभव छे तो पळी खुल्ला पगे पण चालवुं न जोइए । कारणे ज चालवानुं छे, कारण सिवाय नहि; एम कहेता हो तो तळियां बांधवानुं पण कारणे ज छे, कारण सिवाय नहि । ज्यां उघाडा पगथी निर्वाह न थतो होय तेने माटे ज लामालाभनी तुलनाए छे ।

कदाच एम कहो के, अमारुं कहेवुं एवुं छे के उघाडा पग करतां चामडाना तळियावाळा पगथी कचराता जीवने विशेष कीलामणा थवा सम्भव छे, माटे ईर्यासमिति बनी शके नहि । आना जवाबमां जणाववानुं जे शुं कीलामणामात्र ईर्यासमितिनी बाधक छे, अथवा तो कीलामणाविशेष बाधक छे ?

कीलामणामात्र ईर्यासमितिनी बाधक छे एम जो कहेता हो तो, एवो अर्थ थशे के, मुनिने गमनमां नानी मोटी कोइ पण जातनी कीलामणा थती होय तो ईर्यासमितिनी नाश थाय छे । आवुं मानवा जतां, खुल्ला पगमां भले ओळी किलामणा थइ होय तो पण किलामणा तो छे ज, माटे खुल्ला पगवाळाने पण ईर्यासमितिनी नाश थइ जशे ।

कदाच एम कहो के—कीलामणा विशेष ईर्यासमितिनी बाधक छे तो एवो अर्थ थशे

के तमाम जातनी कीलामणा ईर्यासमितिनी बाधक नथी परंतु मोटी जे कीलामणा ते बाधक छे । आना जवाबमां जणावानुं जे, एक ज जीवमां अनेक जातनी कीलामणाओ सम्भवे छे तेमां कोने मोटी गणवी अने कोने नानी गणवी एनो अनुगम करवो मुस्किल थइ पडशे । तथा हलका दरज्जानी जे कीलामणा ते ईर्यासमितिनी बाधक नथी एवो अर्थ पण थइ जशे । आथी करीने उधाडा पगवाळा ईर्यासमिति नहि पाळे तो पण तमारा कहेवा प्रमाणे दोष लागी शकशे नहि, कारण के-तळीया बांधेल पण करतां एमां ओछी कीलामणा छे, तेथी ते कीलामणाविशेष न थइ, अने ईर्यासमितिनी बाधक तो कीलामणा-विशेष छे ।

कदाच एम कहो के सामान्य अने विशेष एम बन्ने जातनी कीलामणा ईर्यासमितिनी बाधक छे । तो चर्मवाळाने तथा खुळा पगवाळाने बन्नेने उपयोग छतां पण आ दोष आन्व्यो । आनो परिहार बन्नेने करवो आवश्यक छे । तमे कहेशो के उपयोगवन्त छे माटे दोष न लागे तो असो पण कहीशुं के-उपयोगवन्त छे माटे दोष लागे नहि । जेने माटे शास्त्रीय प्रमाण पण जुओ :-

उच्चालियम्मि पाए ईरियासमियस्स संकमट्टाए ।
वावज्जेज्ज कुलिंगी मरीज्ज तं जोगमासज्ज ॥१॥
न य तस्स तन्निमित्तो सुहुमो वि देसिओ समए ।
अणवज्जो उवज्जोगेण सन्वभाषेण सो जम्हा ॥२॥

[उच्चालिते पादे ईर्यासमितस्य संक्रमार्थम् ।
व्यापद्येत कुलिङ्गी (द्वीन्द्वयादिः) त्रियेत तं
योगमासाद्य ॥ १ ॥

न च तस्य तन्निमित्तो बन्धः सूक्ष्मोऽपि दर्शितः
समये ।

अनवद्यउपयोगेन सर्वभावेन स यस्मात् ॥२॥]

भावार्थ-ईर्यासमितिमां रुडी रीते उपयोग वाळा मुनिए चालवाने माटे पण उपाडघो होय, अने कदाच तेमां कोइ पण बेइन्द्रिय विगरे जीव ते पगनी क्रियाने अंगे मृत्यु पामी जाय तो पण ते सम्बन्धी मुनिने सूक्ष्म पण कर्मनो बन्ध शाखमां कहेल नथी, कारण के पोते तो दरेक रीते उपयोगवाळा होवाथी शुद्ध छे ।

हवे खुल्ल पगमां अने चर्मना तलिया-वाळा पगमां केटली विशेषता छे एनो आपणे विचार करीए । पगनां तळियां पण चर्ममय छे, अने आ चामडानां तळियां पण चर्ममय छे । फक्त पगनां तळियां आत्मप्रदेशथी युक्त छे माटे तेमां कांइ कोमलता होय अने चर्मनां तळियां आत्मप्रदेशथी रहित छे, माटे तेमां तेवा प्रकारनी मृदुता होय नहि । आने अंगे कचराता जीवने कांइक अधिक कीलामणानो संभव होवाथी तथा बीजा अनेक कारणने लङ्गे शाखकार भगवन्तोए मुख्य मार्ग तरीके तेनो स्पष्ट निषेध करेल छे । आ तो अपवाद मार्गे तळियां बतावे छे । उत्सर्गमार्ग करतां अपवादमार्गमां तो जरूर कांइ विशेषता होय ज छे, नहितर तो ए अपवादमार्ग ज शानो कहेवाय ? (अपूर्ण)

સંતબાલની વિચારણા અને મૂર્તિપૂજા-વિધાન

લેખક
આચાર્ય મહારાજ
શ્રીમદ્ વિજયલલિતસુરિજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

સ્થાં—મંત્રી સાહેબ, યુક્તિથી તો મૂર્તિ સિદ્ધ થઈ ચૂકી પરંતુ સૂત્રના પાઠ વિના હમો માની શકતા નથી.

મં—જેન સૂત્રોથી મૂર્તિ સિદ્ધ થઈ જાય તો તમો માનશો ?

સ્થાં—હાં, જરૂર.

મં—લ્યો સાંભળો ! આવશ્યક સૂત્રની નિર્ચુક્તિમાં લખ્યું છે કે ભરત ચક્રવર્તીએ અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર જિનમંદિર બંધાવી તેમાં ચોવીશે તીર્થકરોની મૂર્તિ ખીરાજમાન કરી છે.

સ્થાં—શ્રીમાજી, હમે નિર્ચુક્તિ, ચૂર્ણી, ટીકા, ઇત્યાદિ માનતા નથી. હમોને તો સૂત્રના મૂલ પાઠ જ માન્ય છે.

મં—ટીક, હમો આગળ તમોને મૂળ પાઠ પણ બતાવી શકીશું. પણ જરા સાંભળો ! ભગવતી સૂત્રમાં સાદ્ લખ્યું છે કે નિર્ચુક્તિને માનવી જ ભેદએ. જે નથી માનતા તે સૂત્રના તથા અર્થના શત્રુએ છે. જો આ વાતનો સંદેહ હોય તો ભગવતીજી સૂત્રનો નીચે લખેલો પાઠ જુઓ:—

મુક્તયા સ્વલુ પદમો

વીઓ નિજ્જાતિ મિસ્સઓ મળાઓ

તદ્ઓ ય નિન્વિસેસો
પ્સ વિહી અણુઓગો ॥

અર્થ—પ્રથમ સૂત્રનું ઠથન કરવું, પછી નિર્ચુક્તિની સાથે ખીજીવાર અર્થ કરવો, અને ત્રીજીવાર નિર્વિશેષ અર્થાત પુરેપુરો અર્થ કરવો.

આ પાઠથી નિર્ચુક્તિને માનવાનું ચોક્કસું સિદ્ધ થાય છે.

સ્થાં—ભરત મહારાજએ ધર્મથી નહિ પરંતુ પોતાના પિતાના મોહથી મંદિર અને મૂર્તિ બનાવ્યાં છે.

મં—તમારું એ કહેવું તદ્દન મિથ્યા છે. કારણ કે ભરત મહારાજએ માત્ર ઋષભદેવની જ નહિ પરંતુ ખીજા ત્રેવીશ તીર્થકરોની પણ મૂર્તિઓ પધરાવી છે. તમોએ તો સૂત્ર, નિર્ચુક્તિ, લાખ્ય, ચૂર્ણિ અને ટીકા; એ પાંચ અંગમાંથી માત્ર સૂત્રને જ માની બાકીનાને છોડી દીધાં એ કારણથી તમો શ્વેતાંબર ધર્મના ખરા અનુયાયી ગણી શકાતા નથી. જેવી રીતે વૈદિક ધર્મમાં સ્વામી દયાનંદજીએ વેદના મૂલ પાઠને માની ટીકા અને લાખ્ય છોડી દીધાં, અને નવો મત ખડો કર્યો; મુસલમાન મતમાં જેમણે કુરાનને માન્ય

અને હદીસને ન માન્યું તે શક્ત મતથી પ્રસિદ્ધ થયા. તેવી રીતે તમે પણ સાચી વાતને ન માનના ઉલટી વાતનો સ્વીકાર કર્યો અને ઢુંઢીયા કહેવાયા.

શ્રી સૂચકાંગ સૂત્રના બીજા શ્રુત સ્કન્ધની નિર્ચુક્રિતમાં લખ્યું છે કે આર્દ્ર કુમાર જિનમૂર્તિને જોધને પ્રતિબોધ પામ્યા. તમોને મૂળ પાઠની જરૂર છે તો હવે તે જુઓ:—

૧. આચારવન્ત ચેદ્ય વિવિહ સન્નિ-
વિહવહુલ ।

અંપાનગરી સુંદર ચૈત્યોથી—જિન-
મંદિરોથી, સુંદર સ્ત્રીઓથી, અને વિવિધતાવાળા અનેક સન્નિવેશોથી અલંકૃત છે. આ પાઠ તમારા સ્થાનકવાસી સાધુના જોવામાં નહિ આવતો હોય, કે જે જિનમંદિરને સ્પષ્ટપણે સિદ્ધ કરે છે. અરિહંત ચેદ્ય એટલે અરિહંતનું મંદિર, આવો સ્પષ્ટ અર્થ થાય છે, છતાં ય સન્તબાલ મૂર્તિનિંદક લોકાશાહને વખાણે છે. જે સન્તબાલ તત્ત્વદષ્ટિથી વિચાર કરે તો તુરત સમજી જાય કે લોકાશાહ કેવળ સૂત્રોની આજ્ઞાનો લોપ કરી જોળા-અજ્ઞાન આત્માઓમાં પૂજયા છે, અને જ્ઞાનીઓએ તેમનો બીલકુલ અસ્વીકાર કર્યો છે. તમારા સિદ્ધાંતની કલ્પિતતા તો તમે લોકાશાહની જ્યન્તી ઉજવવા તૈયાર થયા છો એટલે ખુલ્લી થઈ જાય છે. કારણ કે લોકાશાહનો અત્યારે કયો નિષ્ણેપો માની બહુમાન કરી રહ્યા છો? તમારા ભાવ લોકાશાહ તો અત્યારે વિદ્યમાન નથી જ! તો પછી તમે ગમે તેટલી

તેમની પૂજા કરો તેથી કશો લાભ નથી. વળી તમે લોકાશાહના ભાવ નિષ્ણેપાના અભાવે પણ સ્તવન-પૂજન સ્વીકારો છો અને ત્રણ લોકના નાથ તીર્થંકર પ્રભુની સ્થાપનાનો અનાદર કરો છો એનો અર્થ શું?

૨. ઉચ્ચવાદ્ સૂત્રમાં બીજો પાઠ આવે છે તે સાંભળો. કલ્હણ મંગલં દેવયં ચેદ્યં (વિષ્ણુવર્ણ) પઞ્જુવાસામો ।

અર્થ—જે રીતે ચૈત્યની (ઈષ્ટ દેવની પ્રતિમાની) ઉપાસના કરાય છે, તેવી રીતે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર સ્વામીની ઉપાસના કરીશું.

આ બધા પાઠો લોકાશાહને નથી સુઝયા. અને તેથી જ તેમણે મૂર્તિના વિરોધની શરૂઆત કરી.

સ્થા ૧૦—પણ તમે જે ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ મૂર્તિ કરો છો તે જ શબ્દનો હમારા સાધુ, સાધુ અથવા જ્ઞાનજીવો અર્થ કરે છે.

મં ૦—તમારા સાધુ તત્ત્વના જ્ઞાનના અભાવથી જ એવો અર્થ કરતા હશે. બાકી એવો અર્થ કોઈ રીતિએ થઈ શકતો નથી. કારણ કે આચારાંગજી આદિમાં સાધુ શબ્દના એકાર્થમાં અનેક શબ્દો મૂક્યા છે, પરંતુ ચૈત્ય શબ્દ કોઈ પણ ઠેકાણે સાધુ શબ્દના એકાર્થમાં મૂક્યો નથી. વળી ઋષભદેવ ભગવાનના ચોરાશી હજાર, મહાવીરસ્વામીના ચૌદ-હજાર સાધુ એમ લખેલું છે; પરંતુ કોઈ ઠેકાણે ચોરાશી હજાર ચૈત્ય, ચૌદ હજાર ચૈત્ય એમ લખ્યું નથી. વળી સાધુઓને ચૈત્ય કહેશો તો સાધ્વીઓને ચૈત્યી અગર ચૈત્યા એમાંથી શું કહેશો એ પણ

સાંતબાલની વિચારણા અને મૂર્તિપૂજા-વિધાન

૨૦૯

વિચારવા જેવું છે. માટે લાંબો વિચાર કરતાં કહેવું જ પડશે કે લોંકાશાહને ક્રાંતિકાર નહિ પરંતુ ભ્રાંતિકાર જ કહી શકાય. જે આ વસ્તુસ્થિતિનો વિચાર કરીને સન્તબાલ લખવા પ્રેરાયા હોત તો તેઓ એક અક્ષર પણ ન લખત.

રાયપસેણી સૂત્રનો ઉલ્લેખ તપાસો.

૩. एथ्यणं अद्रसयं जिणपडिमाणं जिणुस्सेहप्पमाणमित्ताणं संनिखित्तं संचिहन्ति ।

અર્થ—સૂર્યાલદેવના વિમાનમાં તીર્થ-કરોના શરીર પ્રમાણે ઉંચી અને સારી રીતે ધિરાજમાન એકસો આઠ જિનેંદ્ર પ્રતિમાઓ છે.

આવા પાઠો હોવા છતાં લોંકાશાહ, લખમશીને કેવી રીતે કહી શકયા હશે કે જૈન આગમમાં પ્રભુમૂર્તિનું વિધાન ખીલકુલ છે જ નહિ. આ ઉપરથી લખમશી અને લોંકાશાહનો સંવાદ તદ્દન કલ્પનાજન્ય છે એમ હમે આગળ લખી ચૂકયા છીએ એ સારી પેઠે સિદ્ધ થાય છે. વળી ખીલું સાંભળો ! ભગવતીજીના દશમા શતકના પાંચમાં ઉદ્દેશમાં ગૌતમ સ્વામીજીએ પ્રભુ વીર પરમાત્માને પ્રક્ષ કર્યો છે કે ભગવન ! ઈંદ્ર, સુધર્મા સભામાં ભોગ સુખ ભોગવી શકે ? પ્રભુએ ઉત્તર આપ્યો કે હે ગૌતમ ! એ અર્થ સમર્થ-યુક્ત નથી. કારણ કે ત્યાં પરમાત્માની દાઢાઓ રાખેલી છે, તે દેવતાઓને-અન્નગીજ્જાઓ, વંદગીજ્જાઓ, પુવગીજ્જાઓ, સક્કારીજ્જાઓ સમ્માણિજ્જાઓ, સ્તવવાલાયક, વાંદવાલાયક, પૂજવાલાયક, સત્કાર કરવા લાયક અને

સન્માન કરવા લાયક છે. જ્યારે પ્રભુની દાઢ જડ હોવા છતાં પૂજનીય છે તો પછી મૂર્તિ પૂજવા યોગ્ય કેમ નહિ ગણી શકાય ?

સ્થા૦—ખીલ વાત છોડી દઇ ખીલ જેટલા મૂળ પાઠો આપની પાસે હોય તે જ બતાવો !

મં૦—લો ત્યારે હવે સઘળા પાઠોની જ નોંધ આપું છું. સાંભળો:—

૪. અંબહસ્સ ણં પરિવાયગસ્સ નો કપ્પહ અણ્ણ ઉચ્ચિણ્ણવા અણ્ણાઉચ્ચિય દેવાયણિ વા અણ્ણાઉચ્ચિય પરિગ્ગાહિયાહં અરિહંત્તચેહ્ચાહં વા વદત્તિણ્ણ વા નમંસિત્તણ્ણ વા ણ્ણથ્થ અરિહંતે વા અરિહંત્તચેહ્ચાણિ વા ॥ —(ઉવવાહસૂત્ર)

અર્થ—અન્ય તીર્થીઓ, તથા અન્ય તીર્થીઓના દેવોનો અથવા અન્ય ધર્માવલંબી લોકોએ અરિહંતની મૂર્તિ લઇ જઇ પોતાના દેવ તરીકે માની હોય તે મૂર્તિઓને વંદના નમસ્કાર કરવો મારે કલ્પે નહિ, પરંતુ અહંતને અગર અરિહંતની મૂર્તિને વંદન નમસ્કાર કરીશ.

આ પ્રમાણે મહાવીર સ્વામી પાસે અંબહ પરિવાજકે સ્વીકાર કર્યું છે.

૫. નો સ્વલુ મે મંતે કપ્પહ અજ્જપ્પમિહં ત્ત્તણં અન્નઉચ્ચિયા વા અન્નઉચ્ચિયદેવયાણિ વા અન્નઉચ્ચિય પરિગ્ગહાહં અરિહંત્તચેહ્ચાહં વા વંદિત્તણ્ણ વા નમંસિત્તણ્ણ વા પુવ્વિં અણાલિત્તેણં આલવિત્તણ્ણ વા સંલવિત્તણ્ણ વા તેસિં અસણં વા પાણં વા સ્વાહમં વા સાહમં વા દાડં વા અણુપ્પદાડં વા ણ્ણપ્પથ્થ રાયામિઆગેણં હિયાદિ

—(શ્રી ઉપાસક દશાજ્ઞસૂત્ર)

ઉપરના પાઠથી પ્રત્યક્ષ લાભ થાય છે કે આનંદ શ્રાવક મહાવીરસ્વામી પાસે ગયા અને તેમણે એવો નિયમ સ્વીકાર કર્યો કે મારે આજથી અન્ય તીર્થોએને તથા દેવોને અને અન્ય દર્શનીયે અરિહંતની મૂર્તિને પોતાના દેવ તરીકે માની ઢોય તેમને વંદન નમસ્કાર કરવો નહિ. ધત્યાદિ.

૬. તર્ણં સા દ્રોવહ ગયવરકન્ના જેણેવ મજ્જણઘરે તેણે વ ડવાગચ્છહ મજ્જણઘરમણુપ્પવિસહ પ્હાયા કયવલિકમ્મા કયકેડય મંગલં-પાયચ્છિત્તા મદ્દપાવેસાહ વથાઈં પરિહિયાઈં મજ્જણઘરાઓ પહિણિક્સવમહ જેણેવ જિનઘરે તેણેવ ડવાગચ્છહ જિનઘરમણુપ્પવિસહ પવિસહત્તાં આલોણ જિણપહિમાણં પનામં કરેહ્ ઇત્યાદિ

—(શ્રી જ્ઞાતાસૂત્ર)

દ્રૌપદીએ જિનમંદિરમાં જઈ પ્રભુની પૂજા કરી અને નમસ્કારને પાઠ કર્યો ધત્યાદિ પાઠથી જિનમૂર્તિ-પૂજા સિદ્ધ થાય છે. કામદેવની પૂજા હોત તો પુત્રદયાણં પત્નિદયાણં એવો પાઠ કહેત.

શ્રી મહાનિશીથ સૂત્રમાં લખ્યું છે કે જે પુરુષ જિનમંદિર અંધાવે છે તે ખારમાં દેવ હોકે બાય છે, એથી પણ મૂર્તિ સિદ્ધ થાય છે.

સ્થા૦—હમે મહાનિશીથ સૂત્રને માનતા નથી.

મં૦—તમે નંદિસૂત્રને માનો છો કે નહિ ?

સ્થા૦—હા જરૂર માનીએ છીએ.

મં૦—એ જ નંદિસૂત્રમાં શ્રી મહાનિશીથનું નામ લખ્યું છે. છતાં અફસોસ-

ની વાત છે કે નંદિસૂત્રને તમે માનો છો અને તેના જ મૂલ પાઠમાં મહાનિશીથનું નામ લખ્યું છે તેને નથી માનતા.

૭. સે મયવં તહારુવં સમણં વા માહણં વા ચેહ્યઘર ગચ્છેજ્ઞા ? હંતા ગોયમા દિણે દિણે ગચ્છેજ્ઞા ! સે મયવં જત્થદિણે ણ ગચ્છેજ્ઞા તવો કિં પાયચ્છિત્તં હવેજ્ઞા ? ગોયમા પમાયં પડુચ્ચ તહારુવં સમણં વા માહણં વા જો જિણઘરં ન ગચ્છેજ્ઞા તઓ છટ્ટં અહવા દુવાલસમં પાયચ્છિત્તં હવેજ્ઞા । સે મયવં સમણો વાસગસ્સ પોમહસાલાણ પોમહિણ પોમહવંભયારિ કિં જિણહરં ગચ્છેજ્ઞા ? હંતા ગોયમા ગચ્છેજ્ઞા ! સે મયવં કેણદ્દેણં ગચ્છેજ્ઞા ? ગોયમા ણાણદંસણચરણાદ્દાણ ગચ્છેજ્ઞા । જે કેહ પોસહસાલાણ પોસહવંભયારી જઓ જિણહરં ન ગચ્છેજ્ઞા તઓ પાયચ્છિત્તં હવેજ્ઞા ? ગોયમા જહા સાહ તદ્દા માણિયવ્વં છટ્ટં અહવા દુવાલસમં પાયચ્છિત્તં હવેજ્ઞા ॥

સ્થા૦—મહાનુભાવ, એ સૂત્ર અત્રીશ સૂત્રોમાં નથી એટલે હમે માનતા નથી.

મં૦—અરે ભાઈ, શ્રી નંદીસૂત્રના મૂલ પાઠમાં એ સૂત્રનું નામ છે કે નહિ ?

સ્થા૦—હા, શ્રી નંદીસૂત્રના મૂલ પાઠમાં તો છે જ !

મં૦—તમે નંદીસૂત્રને માનો છો કે નહિ.

સ્થા૦—હમે માનીએ છીએ.

મં૦—તો પછી મહાકલ્પસૂત્રને કેમ નથી માનતા ? લો આગળ બીજા પાઠો તો સાંભળો :—

સંતબાણની વિચારણા અને મૂર્તિપૂજા-વિધાન

૨૧૧

૮. પ્હાયા કમવલિકમયા કમકોડમ-
મંગલ પાયચ્છિત્તયુલપાનેસાઈ મંજતાઈ વાપાઈ
પવરાઈ પર્ણિહયા અપ્પમહમ્મામ્પાલકય
મરીરામપર્ણિ સપર્ણિ ગેહેદિન્તો પદ્ધિન્કલ્લમંતિ ।

—(મગવત્તીજી)

ઉપરના સૂત્રમાં તુંગીયા નગરીના
શ્રાવકોએ જિનપ્રતિમા પૂજી છે તેનો
ચોકખો પાઠ છે

૯. તાસિણં જિણપહિમાણં હમેયા રુવે
વળ્ણાવાસે પળ્ણતે । ત જહા—તવગિજ્જમયા-
હથ્થતલપાયતલા અંકમયાઈ નકવાઈ, અંતોલો-
હિયક્કવપહિસેગાઈ કળગામહાઓ જંવાઓ કળ-
ગામયા જામ્, કળગામયા ઉરુ કળગામહાઓ
ગાયલકિઓ હયાદિ ।

—(રાયપસેણીપૂત્ર)

અર્થ—તે જિનપ્રતિમાઓનો વળ્ણ આ
પ્રમાણે છે:—લાલ સેનામય હાથપગનાં
તક્કીયાં, અંદર લાલ છાંટાવાળા અંકમય
નખો, કનકમય જંઘા કનકમય બલુ,
કનકમય હૃડ, કનકમય શરીર ઇત્યાદિ.

૧૦. ઉવાગચ્છિન્ના જિણપહિમાણં
આલોપ્પ પગામં કરેતિ, લોમહથ્થગં ગિહન્તિ,
જિણપહિમાણં લોમહથ્થગ્ણં પમજ્જહ જિણપહિ-
માઓ સુરમિણા ગોદ્દણં પ્હાણેદર સરસેણં
ગોસીસચ્ચરણેણ ગાયઈ અણ્ણલિપ્પહ સુરમિગંત્ર
કાસાઈણં ગાયઈ લહેતિ ॥ ઇત્યાદિ

—(રાયપસેણાસૂત્ર)

અર્થ—ગભારામાં આવી જિનપ્રતિ-
માને જોતાં પ્રણામ કરે છે, ત્યાર પછી
મોરખીંછ લઈ જિનપ્રતિમાને પ્રમાણે
છે. સુંગંધી ગંધે દુકથી અભિષેક કરે છે.
ગોશીર્ષ અંદનથી શરીરના ઉપર વિલેપને
કરે છે. કાષ્ટાયવચ્છોથી શરીરને પૂજે છે.
ઇત્યાદિ.

૧૧. શ્રી ઉત્તરાધ્યન સૂત્રની નિર્યુક્તિના
દશમા અધ્યાયમાં લખ્યું છે કે ગૌતમ-
સ્વામી અષ્ટાપદની બત્રા કરવાને ગયા.

મહાવીર પ્રભુના વજ્ર અને તદ્દલવ
મોક્ષગામી પણ પ્રભુપ્રતિમાનાં દર્શનાર્થે
બય છે તે પછી ખીજાએ તે જરુર
જતું જ જોઈએ એ નિઃશંક છે.

૧૨. આવશ્યક સૂત્રની નિર્યુક્તિમાં
લખ્યું છે કે વગ્ગુર શ્રાવકે શ્રી મહ્વી-
નાથજીનું મંદિર બંધાવ્યું. વળી એમાં જ
લખ્યું છે કે જે કુલોથી ભગવાનની
પૂજા કરે છે તેનું સંસારમાં આવાગમન
ફરી થતું નથી ઉદ્ધાયન રાજની રાણી
પ્રભાવતીએ જિનમંદિર બંધાવ્યું, અને
જિનપ્રતિમા આગળ નાટક ધર્યું તથા
શ્રેણિકરાજહંમેશા સોનાના જવ બનાવીને
સાથીઓ કરતા હતા. મૂર્તિને સિદ્ધ
કરનારા આ બધા પાઠો આ જ સૂત્રમાં
આવે છે.

૧૩. શ્રી પ્રથમ અનુયોગમાં અનેક
શ્રાવકોએ તથા શ્રાવિકાઓએ જિનમંદિર
બંધાવ્યાં અને જિનપ્રતિમાઓ પૂજી
એવું વૃત્તાંત આવે છે.

(અપૂર્ણ)

दिगम्बर शास्त्र कैसे बनें?

लेखक—मुनिराज श्री दर्शनविजयजी

(पांचवे अंकसे क्रमशः)

प्रकरण ३—मूलं नास्ति कुतः शाखा?

शुभचंद्रकी अंगपन्नति, पञ्चास्तिकाय गाथा ४५वीं की वृत्ति ब्र० शीतलप्रसादकी हॉन्दी टीका, ब्रह्म हेमचन्द्रका सूत्रखण्डे, हरिवंशपुराण सर्ग १०वा और सोमसेनका 'त्रिवर्णाचार' वगैरह दिगम्बर ग्रन्थों में प्राचीन जिनागम—अंग-१२ व प्रकीर्णक १४-का निरूपण इस प्रकार है—

१. आचारांग—मुनिआचारका कथन ।
२. सूत्रकृतांग—ज्ञानक्रिया इत्यादिका विचार, पाखण्डी के क्रियाभेद ।
३. स्थानांग—अनुक्रमसे १ से १० संख्यावाले पदार्थोंका वर्णन ।
४. समवायांग—पदार्थों के समान-धर्मका परिचय । जैसे कि धर्मास्तिकाय एवं अधर्मास्तिकाय प्रदेश में समान हैं वगैरह ।
५. व्याख्याप्रज्ञप्ति — गणधर के ६०००० प्रश्नोंका उत्तर ।
६. ज्ञातृकथा—अनेक धर्मकथाओंका संग्रह ।
७. उपासकाव्ययन—श्रावकधर्म का निरूपण ।
८. अंतकृत दशांग—मोक्षमें गये हुए दश दश मुनिओंके चरित्र ।

९. अनुत्तरोपपातिकदशांग—विजयादि ५ अनुत्तरविमानमें उपन्न हुए दश दश मुनिओंके चरित्र ।

१०. प्रश्नव्याकरण—धन्य धान्य जय विजय वगैरह प्रश्नोंके उत्तर, व आक्षेपिणी प्रमुख ४ अनुयोगोंके स्वरूप ।

११. विपाक — उदयप्राप्त कर्मोंके विपाक-फलका कथन ।

१२. दृष्टिवाद—१. परिकर्म, २. सूत्र, ३. प्रथमानुयोग, ४. पूर्वगत व ५. चूलिका ऐसे ५ अधिकार है ।

(१) परिकर्ममें—चंद्रप्रज्ञप्ति, सूर्य-प्रज्ञप्ति, जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति, द्वीपसागरप्रज्ञप्ति और व्याख्याप्रज्ञप्ति ।

(२) सूत्रमें—३६३ पासंतीओं के एकान्तवाद ।

(३) प्रथमानुयोगमें—६३ शास्त्रका पुरुषोंके चरित्र ।

(४) पूर्वगतमें—१४ पूर्व ।

(५) चूलिकामें—जल स्थल मायारूप व आकाशशब्दा ।

ये उपर कहे १२ अंग हुए । अब १४ प्रकीर्णक इस प्रकार हैंः—

दिगंबर शास्त्र ३ से अने ?

११४

१. सामायिक—सामायिक भेदकथन ।
२. चतुर्विंशतिस्तत्र—२४ तीर्थकरों की स्तुति ।
३. वन्दना—किसी भी एक तीर्थकर को विशेष वन्दन ।
४. प्रतिक्रमण—रात्रिक, दैनिक, पाक्षिक, चातुर्मासिक, सांवत्सरिक, इर्यापयिक व उत्तमार्थ प्रतिक्रमण ।
५. वैनयिक—पांच प्रकारके विनय^{३३}
६. कृतिकर्म—आगम, धर्म, चैत्य व गुरुको वन्दन, ३ प्रदक्षिणा, ३ नमस्कार (४-सरसु) १२ आदर्त वन्दनविधि वगैरह ।
७. दशवैकालिक—गोचरीविधि व पीडविशुद्धि के १० काल अध्ययन [कर्ता श्रीशष्यपद्मसूरी]
८. उत्तराध्ययन—२२ परीषद्, उपसर्ग सहनविधि, प्रश्नोत्तर ।

९. कल्प-व्यवहार—कल्पअकल्पनिर्णय एवं ऋषिआचार ।

१०. कल्पाकल्प—द्रव्यक्षेत्रकाल ओर भावसे कल्पविचार ।

११. महाकल्प—जिनकल्पि व स्थविर-कल्पिका कल्प—अकल्प ।

१२. पुंडरिक—देवगतिके निमित्तरूप दान—पूजाका स्वरूप ।

१३. महापुंडरीक—इंद्रादि पदके हेतु-रूप महातपका स्वरूप ।

१४. निशीथ—प्रायश्चित्त व १० छेदका निरूपण ।

दिगम्बरमान्यतानुसार आगमप्रवाह का काल नीत्र प्रकार है—

केवली—१ गणधर सुधर्मास्वामी, २ जम्बूस्वामी । सं० ६२ पर्यन्त ।

१४. पूर्वधारी—३ विष्णुकुमार,^{३४} ४

३३. दिगम्बर शास्त्रोंमें इस पांचवे प्रकीर्णक यानी पांचवे आवश्यकके निमित्त भिन्न भिन्न मान्यतायें हैं, जो हम प्रकरण २ की टिप्पणीमें बता चुके हैं ।

दिगम्बर आचार्य देवसेनसूरिके दर्शनसारकी गाथा १८ के अनुसार दिगम्बर आचार्य भिन्न भिन्न वैनयिक मतों की उत्पत्ति मानते हैं ।

३४. श्रीजम्बूस्वामीके प्रधान शिष्य श्री प्रभवस्वामीजी हैं । इनका दूसरा नाम दिद्युच्चर है, (आचार्य गुणभद्रकृत उत्तरपुराण, पर्व ७६, श्लोक ११७ से १२०), तीसरा नाम भव है (उत्तरपुराण, पर्व ७६, श्लोक १२०) । ये गच्छनायक थे, एवं वाचनाचार्य भी थे । किन्तु दिगम्बर शास्त्रोंमें विष्णुकुमारको वाचनाचार्य माना है । संभव है कि विष्णुकुमार भिन्न आचार्य हो या आजीवक मतसे आए हुए मुनिके शिष्य हो या बिल्कुल कल्पित हो ।

नंदिमित्र, ५ अपराजित, ६ गोवर्धन, ७ प्रथम
भद्रबाहुस्वामी^{३५}। सं० १६२ पर्यंत।

१० पूर्वी—८ विशाख, ९ प्रोष्ठिद,
१० क्षत्रिय, ११ जय, १२ नागसेन, १३
सिद्धार्थ, १४ धृतिसेन, १५ विजय, १६
बुद्धिल (बुद्धिमान), १७ देव (गंगदेव) १८
धर्मसेन। सं० ३४५ पर्यन्त।

११ अंगधारी—१९ नक्षत्र, २०
जयपाल, २१ पांडु, २२ ध्रुवसेन, २३
कंस। सं० ५६५ पर्यन्त^{३६}।

आचारांगवित्—२४ सुभद्र, २५
यशोभद्र, २६ द्वितीय भद्रबाहु, २७ लोहार्य
सं० ६८३ पर्यन्त^{३७}।

३५. सामान्यतया जैन आगमोंमें अंतिम पूर्ववित्के लिए “भद्रबाहु” नाम रक्खा गया हो, ऐसा नन्दीसूत्रसे सिद्ध होता है। मगर अंतिम दशपूर्ववित्को भी “लघु-भद्रबाहु” कहने की प्रथा, दिगम्बर सम्प्रदायमें प्रचलित होगी, इसी कारण उस सम्प्रदायमें श्री वज्रस्वामीको (जिनका चरित्र गत प्रकरण में बताया है) द्वितीय भद्रबाहु मान लिया है।

३६. यहां बताया है कि—दशपूर्वक वेदी तरह आचार्यों का समयकाल १८३ वर्ष है और अंगवित् पांच आचार्यों का शासनकाल २२० वर्ष है। इन दोनों समयकालमें बड़ा फर्क है, इसीसे पूरातत्त्ववित् विद्वान् मान सकते हैं कि—यह आचार्य परम्परा बिलकुल कल्पित है, अथवा बिलकुल संदिग्ध है।

३७. दि० पद्मावली, सूखसंघो, श्रुतावतार, नीतिसार, अंगपत्रित, द्वि० श्रुतावतार, आदिपुराण, उत्तरपुराण, हरिवंशपुराण और स्वामी समन्तभद्रके ग्रन्थोंके अनुसार यह यादी दी है। मगर उन ग्रन्थोंमें एक दुसरेसे बड़ा पाठ भेद है। जैसा कि—पद्मावलीमें नागसेन के स्थानमें सागरसेन नाम है। अंगपत्रितमें नागसेन, सिद्धार्थ व धृतिसेनके नाम नहीं है। सेनसंघकी पद्मावलीमें जयपालके बाद मुनीन्द्र नाम अधिक है। रामनाथ दीनानाथ संपादित दिगम्बर पद्मावलीमें नक्षत्रसे लोहाचार्य तकके ५ आचार्योंको “एकादश्यांगवित् वर्ष २२०” लिखे हैं। नन्दीसंघकी (प्राकृत) पद्मावलीमें भी ९ आचार्योंको अधिक अंगवित् लीखकर और ४ आचार्योंको आचारांगवित् बताया है। नन्दीसंघ गुणोदारीमें माधनन्दीको पूर्वपदांश-वेदी माना है। श्रुतावतार श्लोक—८५, १०२, १०४, १०५, १५०में—अर्हदवली, माधनन्दी, धरसेन व गुणधरको अंगपूर्वदेशैकदेशवेदी माना है। हरिवंशपुराणमें लोहाचार्यके पीछे विनयधर, गुप्तगुप्ति, शिवगुप्त व अर्हदवलीको; सूखसंघमें विनयज्ञ, श्रीदत्त, शिवदत्त व अबुहदत्तको; तथा श्रुतावतारमें विनयधर, श्रीदत्त, शिवदत्त व अर्हददत्तको अंगपूर्वज्ञानके देश-ज्ञानी माने हैं।

महत्त्वकी बातमें सभी ग्रन्थकार एकमत नहीं हैं। जितने ग्रन्थ हैं इतनी ही कल्पनायें हैं। इतने मतभेद, जैसे कैसे भी “आगमप्रवाहकी कल्पना” खड़ी करनेकी धुनका परिणाम

दिगंबर शास्त्र कैसे बने ?

२१५

इसी प्रकार सं० ६८३ दीर्घनिर्वाणमें ११ अंगोंका, १४ पूर्वोंका, ६३ शलाका पुरुषचरित्रका और समूल जिनागम साहित्यका विनाश हो गया। भगवान् महावीरदेवने कहा हुआ एक हरफ भी न बचा, ऐसी दिगम्बर मान्यता है।

यहां एक सच्ची बात जाहिर करनी होगी कि—उपर में दिगम्बर—सम्मत जिनागमोंकी जो तालिका लिखी है, वैसी ही परिस्थितिमें आज भी उपर बताए हुए विषयों—से परिपूर्ण आगम सुरक्षित हैं। जिसका विवरण हमने प्रकरण १में लिख दिया है। यहां पर पाठक प्रश्न करेंगे कि—उन आगमों के मौजूद होत हुए भी दिगम्बर संप्रदाय उनका उच्छेद क्यों मानता है? उत्तर स्पष्ट है कि—स्थितमान जैन अज्ञान प्राचीन हैं। उनमें भगवान् सुधरस्वामीने कहे हुए वचनों का संग्रह है। अगर उनमें साधुओं को ब्रह्म पहेनना, पात्र रखना, केवलभुक्ति, स्त्रीचरित्र, स्त्रीभुक्ति के पाठ स्थानस्थान में उल्लिखित हैं। दिगम्बर समाज उनको प्रमाण माने तो अपनी कल्पना कल्पना ही बन जाय। इसी लिए उन्होंने बड़े चावसे आगम—वेदीओं की परंपरा खड़ी कर जिनागमों का ही स्वात्म बतल दिया, एवं बिना जिनागम ही जैनधर्म फैलाना चाहा।

आगे बढ़कर उन्होंने नया साहित्य बनाया और अपने मत को पुष्ट करनेवाली पहेलु को पकड़ कर और और पहेलु को काट दिया जिससे श्वेतांबरों की प्राचीनता सिद्ध न हो। देखिए—जिनागम साहित्य और बौद्ध साहित्यमें गोशालाका परिचय मिलता है, जिसके साथ दिगम्बरो की नश्वता का काफी सम्बन्ध है। और उसका अस्तित्व बतलानेमें भी श्वेतांबरों को लाभ है। इसीसे गोशालाका नाम तक दिगम्बर साहित्यमें से गुम कर दिया गया है। वीर निर्वाणसे १७ वर्ष पूर्वमें गोशाला का मृत्यु समय है। गोशालाके निर्वाण (मृत्यु) से ४७० वर्षोंके बाद विक्रमका जन्म हुआ, और वीर निर्वाणसे ४७० वर्षोंके बाद विक्रम का राज्य हुआ। इसी प्रकारके १७ वर्षका अंतर दिगम्बर ग्रंथोंमें उल्लिखित है। अगर सभी स्थानमें “गोशालानिर्वाण” एवं “महावीरनिर्वाण” एक कर दिया है। इसी गलबड़में आज भी कइ दिगम्बर पंडित महावीरनिर्वाण संवत्को १७--१८ वर्ष पीछे हटानेका आग्रह करते हैं।

दिगम्बर साहित्यमें कुन्दकुन्द स्वामीका नाम सर्वश्रेष्ठ है। अगर उनके गुरुजी शिष्य—भूतजीके नामका पता भी नहीं है। यदि उनके गुरुजीका नाम लिखे तो श्वेतांबर

है। इस विषयमें अधिक देखनेकी इच्छा हो तो हमारा “दिगम्बर वाङ्मय” देखो। दिगम्बराचार्य देवसेनसूरि तो साफ साफ बताते हैं कि—कुन्दकुन्द आचार्यने देवी ज्ञानसे ही सारा धर्ममार्ग फरमाया है। याने उन आचार्यने कल्पनासे ही धर्मपद्धति—ग्रन्थरचना—की है ॥

साहित्यको ही सम्मत होना पड़े। अत एव अच्छा हुआ कि उनके गुरुका नाम न लिखा^{३८}।

स्वामी समन्तभद्रजीके गुरुका नाम भी दिगम्बर साहित्यमें कहीं नहीं है। यदि लिखते तो श्रीचंद्रसूरिका ही नाम लिखते। इसीसे यही बहेत्तर माना कि उनका नाम न लिखा जाय।

ऐसी अनेक घटनायें हैं जिनका भ्रम-स्फोट आगे आगे लिखा जायगा।

सारांश यह है कि—दिगम्बर आचार्योंके आगमोंका अस्तित्व अपने लिये बुझसानकारक माना और इसलिये उनके उच्छेदका इतिहास बना लिया।

कोइ भी समाज जगतमें साहित्यके बिना जीवन्त नहीं रह सकता। दिगम्बर समाजके पास अपना स्वतंत्र साहित्य न रहा इसीसे अपना विनाश दिखाने लगा। और जिसके पास मौलिक साहित्य नहीं, उसको किसीकी इंट और किसीका रोडा उठाकर अपने साहित्यकी दिवाल खड़ी करना अनिवार्य होता है। उस समयमें दिगम्बर ग्रंथकारों-

के सामने जिनागम साहित्य, बौद्ध साहित्य एवं वैदिक साहित्य मौजूद था। दिगम्बर आचार्योंने बड़ी चालाकीसे उनका लाभ उठाया।

दिगम्बर आचार्योंने अपने ग्रंथनिर्माणमें नीत्र लिखित पद्धतिसे काम लिया है^{३९}।

१. श्वेतांबर सम्मत आचार्योंको अपना लेना (अपने मान लेना), उनके ग्रंथोंको अविकलरूपसे या विकलरूपसे दिगम्बर ग्रन्थ मनाना, उन आचार्योंकी गुरुपरम्पराके नाम-निशान उड़ा देना।

२. श्वेतांबर सम्मत भिन्न भिन्न ग्रन्थोंके सारे अक्षरोंके अध्ययन, नहींरत परिवर्तन करके, उठा लेना और उसकी रचनामें अपना नाम जोड़ देना।

३. नया कल्पित ग्रन्थ बनाकर दिगम्बर सम्मत पूर्वाचार्योंके नाम पर उड़ा देना।

४. दूसरोंके ग्रन्थोंके भिन्न भिन्न श्लोक उठाकर नया ग्रन्थ खड़ा कर देना।

५. जैनसमाजमें अपरिचित जैनतर ग्रन्थोंके पाठ उठाकर दिगम्बर ग्रन्थके रूपमें जोड़ देना।—इत्यादि इत्यादि।

(क्रमशः)

३८. कुन्दकुन्द आचार्योंका साग परिचय, उनके कतिपय ग्रन्थोंकी रचनाका इतिहास ओर उसके लिए ऐतिहासिक दिगम्बर ग्रन्थोंकी शहादतें इत्यादि सब ७वे प्रकरणमें बनाया जायगा। और स्वामी समन्तभद्रजीका परिचय दशवे प्रकरणमें लिखा जायगा।

३९. ग्रन्थरचनामें ही नहीं वरन् जिनमंदिरोंके शिलालेखोंमें भी यही पद्धति काम में ली है। कइ स्थानोंमें प्राचीन संस्कृतवाले नए शिलालेख बनाकर निपटा दिए हैं।

इस ग्रन्थके पहिले भागमें भिन्न भिन्न ग्रन्थकारोंका परिचय दिया जायगा, दूसरे भागमें औरोंके ग्रन्थोंसे उठाए पाठोंका स-प्रमाण लिस्ट दीया जायगा।

વર્તમાન મથુરા

લેખક-મુનિરાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી

આપણે વિવિધ તીર્થકલ્પના આધારે પ્રાચીન જૈન તીર્થધામ શ્રી મથુરાજીનું અવલોકન કરી ગયા. હવે ત્યારપછીની પરિસ્થિતિ પણ નિહાળી લઈએ.

હીરસૌભાગ્ય મહાકાવ્યમાં દેવ-વિમલગણિ મથુરાને ઉલ્લેખ કરતાં લખે છે:—

જમ્બુપ્રથવમુખ્યાનાં,
મુનોનામિહ જ પ્રભુઃ ।
આમન્તિશતિપત્ર—
શતીસ્તૂપાન પ્રણેમિવાન ॥

સર્ગ ૧૪-શ્લોક. ૨૫૦

(ટીકાકારે ખુલાસામાં પ્રભવાદિ પાંચસો ચોર, જંબુસ્વામિ, તેમના માત-પિતા, આઠ સ્ત્રીઓ અને તેમનાં માતપિતા અમ પાંચસો ને સત્યાધીશની સંખ્યા ગણાવી છે.)

જંબુસ્વામિ, પ્રભવસ્વામિ અદિ મુનિયોના પાંચસો સત્યાધીશ સ્તૂપોની તે સૂરિવરે વંદના કરી.

ત્યાર પછી ૨૪ શ્લોકમાં મથુરામાં પાર્શ્વનાથજી અને સુપાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમાનાં વંદન કર્યાનું પણ જણાવ્યું છે. અર્થાત્ શ્રી હીરવિજયસૂરિજીના સમયમાં એટલે કે સત્તરમી શતાબ્દિના

મધ્યાનહકાલ સુધી તો મથુરામાં પરજ સ્તૂપો વિદ્યમાન હતા. જૈનધર્મની પ્રભા અને પ્રતિભા ત્યાં સૂર્યની આભાની માફક ચમકી રહી હતી.

આ મંદિરો અને સ્તૂપોનો વિનાશ ઔરંગઝેબના અમલ દરમ્યાન જ થયો લાગે છે. અને તે જ વખતે ત્યાંના વેળવાચાર્યને ઔરંગઝેબ સાથે અઘડો થયો છે. એ ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાર પછી મથુરા ધ્વસ્ત થયું છે. જૈન મંદિરો અને જૈનો વિનાશની છાયામાં લુપ્ત થયાં. ઉત્તર ભારતની એ જૈનપુરીમાં આજે એક પણ જૈનનું ઘર ત્યાંનું અસલ વતની નથી.

વર્તમાન પરિસ્થિતિ.—

આજે મથુરા વેળવોનું મોટું ધામ મનાય છે જૈનો પણ યાત્રાએ તો સારી સંખ્યામાં આવે છે. ત્યાં એક ચોરાશી મંદિર છે. ચોરાશી આગમો અહીં લખાયાં તેના સ્મરણરૂપે ચોરાશીનું મંદિર બંધાયું છે. તેમાં મૂળ વેદી ઉપર ભગવાન જંબુસ્વામિની પાહુકા છે. તેની પ્રતિષ્ઠા જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિજીના પરિવારમાં શ્રી વિવેકહર્ષ ઉપાધ્યાયજીએ કરી છે. પાહુકા ઉપરનો લેખ અમે

નજરે જોયો છે—વાંચ્યો છે. યદ્યપિ અહિયાં દિગંબર મહાનુભવેએ તીર્થના મિથ્યા ભક્તવને અંગે પાદુકા કરતો લેખ ઘસી નાખવાનો ઘૃષ્ટતા લયો પ્રયત્ન કર્યો છે. કિન્તુ ઉપાધ્યાયવિવેકહર્ષેણ પ્રતિષ્ઠાપિતા આટલું વંચાય છે. તેમાં નામ તો સાફ વંચાય છે.*

આજે આ મંદિરને વહીવટ દિગંબર ભાઈએ કરે છે. આ મંદિરને દિગંબર મંદિર કરવાના ભરચક પ્રયત્નો દિગંબરોએ કર્યા છે. ત્યાં નવી વેદી કરી દિગંબર મૂર્તિ ખેસારી છે, પરંતુ એટલું છતાંય તેમની એ કૃત્રિમતા તો મચકર હાસ્ય કરતી પ્રગટ રૂપે જણાય છે. ભમતીમાં પણ શ્વેતાંબર પ્રતિમાઓ છે. તેમ જ ત્યાં વૃન્દાવનવાસિ શ્વેતાંબર જૈન ગૃહસ્થે ખંધાવેલ ધર્મશાળા-મકાનો બંધ્યાં છે ત્યાં ઋપલ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ (દિગંબરોનો) ચાલે છે.

દિગંબરોની તીર્થરક્ષક કમિટી અહીંજ સ્થપાયેલી અને શ્વેતાંબર તીર્થમાં હિસ્સો-ભાગીદારીનો ઠરાવ પણ અહીંજ થયેલો.

મથુરામાં ધીયામંડિમાં પ્રાચીન જૈનમંદિર હતું. પરંતુ તે બહુ નાનું હતું. આગ્રાના સંઘે પ્રયત્ન કરી નાણું મેળવી

ત્યાં મુંદર જિનમંદિર ખંધાવ્યું અને વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૮માં વેશાખ શુદ્ધિ સાતમે પૂ. પા શ્રી દર્શનવિજયજી મહાનજ સાહેબના ઉપદેશથી ત્યાં પ્રતિષ્ઠા થઈ. પ્રતિષ્ઠા તેમના જ શુભ હરતે કરાવવામાં આવી હતી. તે ઉત્સવમાં ભરતપુરના શ્વે. મૂ. જૈન પટ્ટીવાલો, શ્રીમાલો, ચોસવાલો તથા આગ્રા, લખનૌ આદિના જૈનો આવેલ હતા.

પ્રતિષ્ઠા સમયે અમે અહિનું પ્રસિદ્ધ મ્યુઝીયમ પણ જોયું. જેમાં મથુરાના સપ્રસિદ્ધ ઐતિહાસીક કંકાલી ટીલામાંથી નીકળેલ જૈનમંદિર-સ્તૂપનાં સ્મારકો જોયાં હતાં. ત્યાં એક મોટા વિશાળ સ્થંભ ઉપર ૧૪૧૨ની સાલનો સુપાર્થનાથજીનો સ્તૂપ છે x આ સિવાય લગવાન મહાવીર દેવનું દેવાનંદાની કુક્ષીમાંથી અપદરણુ કરનાર હરિણેગમેપી દેવનું મુંદર ચિત્ર તથા આમલકીકીડાનું મનોહર ભાવાવહી ચિત્ર પથ્થર ઉપર આલેખેલ છે. જે અત્યારે મથુરાના મ્યુઝીયમમાં વિદ્યમાન છે.

તેમ જ અહીંથી નીકળેલ આયાગ પટ્ટો અને સ્તૂપો તથા મૂર્તિઓના શિલાલેખોમાં શ્રીનંદિસૂત્ર અને શ્રી કલ્પસૂત્રની [જુઓ પાનું ૨૦૨]

* અમે થોડા સમય પછી સંભળ્યું કે એટલો આગ્રી રહેલો લેખ પણ દિગંબરોએ ઘસી નાખ્યો છે. અને શ્વેતાંબર મૂર્તિઓ પણ હટાવી દીધી છે. રે, માંપ્રદાયિકતા ! રે, પક્ષવ્યામોહ !

xઆ સ્તૂપ પહેલાં પણ, મથુરાના સ્તૂપો જૈન જગતમાં બહુ જ પ્રાચીન કાલથી પ્રસિદ્ધ છે. ચૌદ પૂર્વધર શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામિ ઓધનિર્યુક્તિમાં માધુઓ વિહાર કર્યા કર્યા કરે તેનાં સ્થાનો જણાવતાં લખે છે ચક્ર શુભે ટીકાકાર આનો ખુલાસો કરતાં લખે છે 'સ્તૂપો મથુરાયાં' આ ઉપરથી ખાત્રી થશે કે મથુરા જૈનો માટે કેટલું પ્રાચીન અને મહત્ત્વનું સ્થાન છે.

સ્થાદ્વાદ અને સર્વજ્ઞતા

લેખક
શ્રીયુત પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારિખ

“જૈનદર્શન બહુ જ ઉંચી કોટીનું દર્શન છે. આનાં મુખ્ય તત્ત્વો વિજ્ઞાન-શાસ્ત્ર [સાયન્સ-Science] ના આધાર ઉપર રચાયેલાં છે. આ મારું કેવળ અનુમાન જ નથી, પણ મારો સંપૂર્ણ અનુભવ પણ છે. જેમ જેમ પદાર્થ વિજ્ઞાન આગળ પ્રગતિ સાધતું જાય છે, તેમ તેમ જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો પણ સિદ્ધ થતા જાય છે.”

—સ્વર્ગસ્થ ડૉઠ એલો પીઠ ટેસીટ્ટેરી [ઇટલી]

“જૈનધર્મ એક વૈજ્ઞાનિક ધર્મ છે.”

—દરબારી લાલજી.

ઉપર જણાવેલા અન્નેય જૈનધર્મના અભ્યાસીઓના અભીપ્રાય કરતાં જૈનધર્મના એક અભ્યાસી તરીકે મારો અભીપ્રાય કંઈકે જુદો પડે છે. તે આ લેખમાં વિદ્વાનો સમક્ષ નમ્રતા પૂર્વક રજૂ કરવા રમ્મ લઉં છું.

જૈનધર્મને એક સામાન્ય આચાર વિચારવાળો ધર્મ માની લઈ જેઓ તેને જગતનો એક અમૂલ્ય વારસો નથી સમજતા, તેઓને તે અન્નેય લેખકો સમજાવવા માગે છે કે—જૈનધર્મ એક સામાન્ય વસ્તુ નથી, પરંતુ તેનું ચણતર વિજ્ઞાનના વિચારો ઉપર રચાયેલું છે. પરંતુ, આ સ્વરૂપ પણ જૈનધર્મ માટે ન્યૂનોકિતવાળું જણાય છે. જૈનધર્મ વિજ્ઞાન શાસ્ત્રસિદ્ધ નથી એટલે વૈજ્ઞાનિક નથી, પણ તત્ત્વજ્ઞાનશાસ્ત્રસિદ્ધ છે; તત્ત્વજ્ઞાનમય છે.

તત્ત્વજ્ઞાન શબ્દ અને વિજ્ઞાન શબ્દ નીચે પ્રમાણે જુદા જુદા અર્થમાં પ્રચલિત છે. એટલે અન્નેયમાં અર્થ ભેદ છે: તે નીચે પ્રમાણે:—

વિજ્ઞાન શબ્દનો અર્થ કોઈ પણ એક સાયન્સ—કોઈ પણ એક વિષયનું પદ્ધતિસર શાસ્ત્ર એવો થાય છે. દાખલા તરીકે:—યંત્ર વિજ્ઞાન, શબ્દ વિજ્ઞાન, ભૂમીતિ વિજ્ઞાન, ભૂસ્તર વિજ્ઞાન, ભૂતલ વિજ્ઞાન, ભૂગર્ભ વિજ્ઞાન, ભૂગોળ વિજ્ઞાન, ખગોળ વિજ્ઞાન,

સુતારી શિલ્પ વિજ્ઞાન, બાંધકામ શિલ્પ વિજ્ઞાન, ચિત્ર વિજ્ઞાન, આરોગ્ય વિજ્ઞાન, પ્રમાણ વિજ્ઞાન, માનસ વિજ્ઞાન, અધ્યાત્મ વિજ્ઞાન; વિગેરે નાના મોટા વિજ્ઞાનોનું એક મોટું વિસ્તૃત થવા જાય પરંતુ આમાં દરેક વિજ્ઞાન મુખ્યપણે સ્વતંત્ર હોય છે. અને એવા સંખ્યાબંધ વિજ્ઞાનો હોય છે.

તત્ત્વજ્ઞાન જગતમાં એક જ હોઈ શકે, કેમ કે—તત્ત્વજ્ઞાન વિષય જ એટલો બહોળો છે કે જે આખા વિશ્વ ઉપર ફરી વળે છે. તત્ત્વજ્ઞાન જગતના અર્થ વિજ્ઞાનોનો પરસ્પર સંબંધ, સમન્વય, અને ગૌણ મુખ્ય ભાવનું પ્રતિપાદન કરે છે. સંપૂર્ણ વિશ્વદર્શનનું નામ તત્ત્વજ્ઞાન [ફિલોસોફી—Philosophy] છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે—તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનમાં મોટે તફાવત છે. તત્ત્વજ્ઞાન વ્યાપક છે, અને વિજ્ઞાનો તેના પેટામાં સમાય છે.

હાલના સંશોધકો અનેક વિજ્ઞાનોની શોધો ચલાવી રહ્યા છે. અને દરેકમાં દરેકજ નવું નવું શોધવાની બહેનગત કરે છે, છતાં એટલું તો કહે જ છે કે—“હજી કોઈ પણ વિજ્ઞાન પૂરું શોધી શકાયું નથી. દરેકમાં નવી શોધ થાય છે કે જીની શોધ ઝોટી થાય છે. અથવા કેટલીક જીની શોધ વધારે સ્પષ્ટ પણ થાય છે. પરંતુ દરેકનો છેડો આવી ગયો છે એમ સમજવાનું નથી. હજી પારોમાં પહેલો પુણી કંતાઈ છે. શોધાકું માનીએ છીએ તેના કરતાં કંઈક ગણું હજી અણશોધ્યું રહ્યું છે.”

આ ઉપરથી આપણે એમ તો સમજી શકીશું જ કે—જ્યારે એક પણ વિજ્ઞાન સંપૂર્ણ શોધાયું નથી, ત્યારે સંપૂર્ણ વિજ્ઞાનો શોધવાની તો વાત જ શી? અને જ્યારે સંપૂર્ણ વિજ્ઞાનો શોધાયાં નથી તો તત્ત્વજ્ઞાન શોધવાની તો વાત જ શી? અને જ્યારે તત્ત્વજ્ઞાનના સંશોધનની વાત પણ થઈ શકતી નથી, તો પછી જગત માટે અધ્યાત્મ, સંજોગો અને શુદ્ધ જીવનમાર્ગ શોધી આપવાની તો વાત જ ક્યાં રહી?

છતાં “ કાન્ટ “ વિગેરે ફિલોસોફીએ તત્ત્વજ્ઞાનના અધ્યાત્મની પાટશાળામાં પાટી ઉપર ધૂળ તો નાખી જ છે, એમ તો કહેવું જ પડશે. અને ધીમ પણ અંધ આધુનિક વિદ્વાનો એ દિશામાં પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે.

પ્રાચીન કાળના દર્શનો અને ધર્મ તરફ જોઈશું, તો તે પણ અથા વૈજ્ઞાનિક ધર્મો જણાશે. આગળની ભૂમિકા ઉપર કોઈ ચડેલા જણાતા નથી. એટલું ખરું છે કે કેટલાક ધર્મો સામાન્ય ભૂમિકા કરતાં ઉપરની ભૂમિકા ઉપર હશે. ત્યારે કેટલાક એક કરતાં વધુ વિજ્ઞાનોના પાયા ઉપર રચાયેલા માલૂમ પડશે.

દાખલા તરીકે:—વેદાંત, જગતમાં કેવળ એકલું બ્રહ્મ છે—જગત માત્ર બ્રહ્મમય જ છે, એમ કહીને જગતના એકીકરણનું વિજ્ઞાન પૂરું પાડે છે. ત્યારે વૈશેષિક દર્શન વિગેરે પૃથક્કરણ સમજાવે છે. ન્યાયદર્શન પ્રમાણશાસ્ત્રનું વિજ્ઞાન સમજાવે છે ત્યારે મીમાંસકો શબ્દપ્રમાણના વિજ્ઞાનને દૃઢ કરે છે. સાંખ્ય પ્રકૃતિ પુરુષમાં જગતને વહેંચે છે. અને યોગદર્શન યોગવિદ્યાનું વિજ્ઞાન પૂરું પાડે છે. બૌદ્ધદર્શન જગતની અનિત્યતા અને

સ્વાદ્વાદ અને સર્વજ્ઞતા

૨૨૧

વૈજ્ઞાન્ય ભાવનાનું વિજ્ઞાન પૂરું પાડે છે. ત્યારે વેદાન્ત માત્ર જગત નિત્ય જ છે એમ કહીને નિત્યતાનું વિજ્ઞાન પૂરું પાડે છે. ત્યારે આર્વાક સાંસારિક જીવનનું વિજ્ઞાન પૂરું પાડે છે. જંદ અવેસ્તા મન વચન કાયાની પવિત્રતા ઉપર ભાર મૂકે છે. ત્યારે ખ્રિસ્તીધર્મ સહનશીલતા અને પરદુઃખભંજન ધર્મ પરોપકારની નીતિનું જ્ઞાન આપે છે. કુરાનેશરીફ શ્રદ્ધા અને સમ્મતતા દેદ કરે છે.

ચાણક્યનું અર્થશાસ્ત્ર, મરકતું આરોગ્યશાસ્ત્ર, પાણિનીનું વ્યાકરણશાસ્ત્ર; મમ્મટનું કાવ્યપ્રકાશ, ભરતનું નાટ્યદર્શણ, વિશ્વકર્માનું શિલ્પશાસ્ત્ર, સ્વપ્નશાસ્ત્ર એ વિગેરે પણ જીવંત જીવંત વિજ્ઞાનો છે એ તો ઓખખું દેખાય જ છે. એક વિજ્ઞાનને બીજા વિજ્ઞાનના કેટલોક આધાર હોય છે. એક વિજ્ઞાન સાથે બીજું વિજ્ઞાન અમુક જાતનો થોડો ઘણો સંબંધ ધરાવતું હોય છે. એક વિજ્ઞાનના પેટા વિજ્ઞાનો ઘણાં હોય છે. અને એક મુખ્ય વિજ્ઞાન પણ બીજા કોઈ મોટા વિજ્ઞાનનું પેટા વિજ્ઞાન હોય છે.

પરંતુ જગતમાં કોઈ પણ એવો ધર્મ — એવું દર્શન, કે એવી શોધ નથી કે જે તત્ત્વજ્ઞાનરૂપે હોય.

આ જગતમાં તત્ત્વજ્ઞાન તરીકે કોઈ પણ દર્શન હોય તો તે કેવળ જૈનદર્શન છે. એટલે કે જગતમાં સંભવિત સર્વ વિજ્ઞાનોના સમન્વયમય જે તત્ત્વજ્ઞાન છે, તે જિનોએ બતાવ્યું છે માટે જૈન તત્ત્વજ્ઞાન કહેવાય છે. જૈન શબ્દ કાઠી નાંખીએ તો પણ તે તત્ત્વજ્ઞાન જ છે, તે જ તત્ત્વજ્ઞાન છે. તે સિવાય કોઈ કાળે બીજું તત્ત્વજ્ઞાન સંભવી શકતું નથી, સંભવી શકતો નહિ, સંભવી શક્યું નથી. આધુનિક વૈજ્ઞાનિકાની શક્તિ બહારનું એ કામ છે. અને તેને સંપૂર્ણ કરતાં કેટલો વખત બધ તે કહી શકાય તેમ છે જ નહિ. માટે કેટલી દાહમાં સંપૂર્ણ શોધી શકાય તેમ નથી. દુન્યવી સાધનો સંપૂર્ણ શોધને માટે અપૂર્ણ છે.

આ બાબતની સાબીતી માટે નીચેની વિચારસરણી ઉપયોગી થશે.

આગે સર્વ વિદ્વાદ સંડગમાં એ તો પ્રસિદ્ધ છે કે — જૈનોનો સિદ્ધાંત સ્વાદ્વાદ છે. સ્વાદ્વાદ એટલે શું? આ જગત એવું અટપટું છે કે — તે કેવું છે તે સંપૂર્ણપણે કહેવું મુશ્કેલ છે, એટલું જ નહિ પણ અશક્ય જ છે. ઉપનિષદકારો પણ નેતિ નેતિ કહીને જગત નું નિરૂપણ અશક્ય છે — એમ કહે છે. જૈનો પણ એમ જ માને છે — જતાં તે એટલું તો કહે જ છે કે જગતનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ કહેવાને માટે અશક્ય જ છે, જતાં કેટલુંક સ્વરૂપ આપણે સૌ યોગીએ છીએ, માટે તેનો સ્વાદ્વાદ ધર્મ શકે છે. સ્વાદ્વાદ એટલે કથંચિત્ વાદ અને પક્ષે કથંચિત્ અવાદ રહે છે. અર્થાત્ જગત સ્વાદ્ વક્તવ્ય છે, અને સ્વાદ્ અવ્યક્તવ્ય છે. જગત સર્વ વિજ્ઞાનોમય કેવી રીતે છે, તે બજણવામાં આવવા જતાં સ્વાદ્ [કથંચિત્] વાદ=કહી શકાય છે. જે કાંઈ બોલાય છે તે મૂળ વસ્તુનો કોઈ અમુક જ ભાગ હોય છે. જે કાંઈ બોલાય છે તેના સિવાય પણ એ વસ્તુ વિષે બીજું કાંઈક હોય છે ખરું, પણ બોલાતું નથી. અથવા એ બોલાતું હોય તે વખતે પણ પ્રથમનું જે બોલાયેલું

છે તે પણ એ વખતે ખોલી શકાયું નથી. તેથી આ જગતનો સ્યાદ્દથી જ વાદ થઈ શકે છે. અન્યથા થઈ શકતો નથી.

આ રીતે જૈનદર્શનમાં જગતનું નિરૂપણ સ્યાદ્દથી કરવામાં આવ્યું છે, તે પણ ઘણું જ વિવિધ છે. એકીકરણની દૃષ્ટિથી, પૃથક્કરણની દૃષ્ટિથી, સામાન્ય, વિશેષ, નિત્ય, અનિત્ય, એક, અનેક, ભેદ, અભેદ, સત, અસત, વિગેરે અનેક દૃષ્ટિબિંદુ, એ ઉપરાંત એક રીતે, બે રીતે, ત્રણ રીતે, ચાર રીતે, પાંચ રીતે, છ રીતે, સાત રીતે, આઠ રીતે, નવ રીતે, એમ અનેક રીતે જગત સમજાવ્યું છે. અને તે દરેક રીતમાં પરસ્પર એક બીજી પદ્ધતિને ગૌણ મુખ્ય ભાવ આપેલો છે. ઉપરાંત ચૈતન્ય વિજ્ઞાન, પ્રાણી વિજ્ઞાન, પરમાણુ વિજ્ઞાન, ભૂતલ, ભૂસ્તર, વિગેરે વિજ્ઞાનો, રાજ્યનિતિ, શિલ્પ, ન્યૌતિષ, ગણિત, શબ્દશાસ્ત્ર, યોગ, વિગેરે લાખો વિજ્ઞાનો ખતાવવા સાથે તેનો પરસ્પર સંબંધ ખતાવી જીવનમાં ઉપયોગ અને તત્ત્વજ્ઞાનમાં સમન્વય ખતાવેલો છે. માટે બહુ જ સારી રીતે અભ્યાસ કરનારને આ દર્શન તત્ત્વજ્ઞાન દર્શન લાગશે, જ્યારે ખીજું કોઈ પણ દર્શન જ્ઞાન સંગ્રહે વિજ્ઞાનરૂપ ભાસશે, વેદાન્ત એટલે વેદોનો સાર, પણ વેદો તત્ત્વજ્ઞાનમય નથી. મીમાંસિકો પણ માત્ર વિચારકો જ છે, તત્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી. વિગેરે.

જૈનોના નયો તે તે વિજ્ઞાનના અભિપ્રાય વ્યક્ત કરે છે. અને જૈનોનું પ્રમાણ તત્ત્વજ્ઞાનદૃષ્ટિનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરે છે. ખીજની પ્રમાણ વ્યવસ્થા કરતાં જૈનોની પ્રમાણ વ્યવસ્થા આ રીતે જુદી પડે છે. આ ઉપરથી જ્ઞેતાં વેદાન્ત દર્શન, ન્યાય દર્શન વિગેરે દર્શન શબ્દો નય દૃષ્ટિથી એકાદ બે કે તેથી વધારે વિજ્ઞાનો સૂચવે છે. ત્યારે સ્યાદ્વાદ શબ્દ તત્ત્વજ્ઞાન સૂચવે છે. સ્યાદ્વાદ શબ્દનો પ્રયોગ તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી છે. અને તે દૃષ્ટિથી જ થઈ શકે, માટે સ્યાદ્વાદ શબ્દનો પ્રયોગ જ તત્ત્વજ્ઞાનપણું સૂચવે છે.

આ ઉપરથી જુદાં જુદાં વિજ્ઞાનોના જ્ઞાતાઓ સર્વજ્ઞ ન હોઈ શકે એ દેખીતું જ છે. અને જ્યાં સુધી જૈનદર્શનને પણ વૈજ્ઞાનિક માનીએ ત્યાં સુધી તેના પ્રતિપાદક સર્વજ્ઞ હોઈ જ શકે, એમ કહેવું વધારે પડતું છે. થીયરીઓ (Theory)નો જ્ઞાતા પોતાના વિજ્ઞાન વિષે થીયરી(Theory)થી સદ્દમ હકીકતો સમજાવી શકે ખરો, પણ એટલા પુરતો તે સર્વજ્ઞ હોય, એમ કહી ન શકાય. અલખત માન આપવા માટે આલંકારિક ભાષામાં તેઓને ઉપમાથી સર્વજ્ઞ કહેવામાં વાંધો નથી. જેમ કે ભાસ સર્વજ્ઞ, કપિલ સર્વજ્ઞ, વિગેરે. અને એટલી વાત સાચી પણ ખરી કે પોતાના વિષયમાં તેઓ ખીજા બધા વિજ્ઞાનો કરતાં વધારે સર્વ જાણનારા માટે સર્વજ્ઞ ખરા.

પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાનનું-સ્યાદ્વાદનું-નિરૂપણ સંપૂર્ણ સર્વજ્ઞ વિના થઈ જ ન શકે. જો જૈનદર્શનને વૈજ્ઞાનિક દર્શનને બદલે તત્ત્વજ્ઞાન દર્શન માનીએ તો તેના ખતાવનારા સર્વજ્ઞ સિવાય સંભવી શકે જ નહીં: સર્વ વિજ્ઞાનો ધ્યાનમાં આવે, તેના સંબંધો ધ્યાનમાં આવે અને તે ઉપરથી જીવન માર્ગ સમજાય, ત્યારે તત્ત્વજ્ઞાનનું પ્રતિપાદન કરી શકાય.

સ્યાદ્વાદ અને સર્વજ્ઞતા

૨૨૩

એટલે સર્વ વિજ્ઞાનીના અને તત્ત્વજ્ઞાનના જ્ઞાતા તે જ સર્વજ્ઞ, એટલે કાં તો જગતમાં સ્યાદ્વાદ નથી, અનેક વિજ્ઞાનો નથી, તત્ત્વજ્ઞાન નથી, અને સર્વજ્ઞ પણ નથી; અને જો લાખો કરોડો વિજ્ઞાનો હોય, અને તે સર્વનો સમન્વય કરનારું તત્ત્વજ્ઞાન હોય, અને તે સ્યાદ્વાદથી ગાંધર કરાવનાર પણ હોય, તો અવશ્ય જગતમાં સર્વજ્ઞ સંભવિ શકે છે.

એટલે કે:-તત્ત્વજ્ઞાનને જાણનારા સિવાયના માત્ર વૈજ્ઞાનિકો સર્વજ્ઞ ન જ હોઈ શકે. સર્વજ્ઞ હોય તે જ તત્ત્વજ્ઞાની હોઈ શકે અથવા તો તત્ત્વજ્ઞાની હોય તે સર્વજ્ઞ હોય જ. અને તેથી હું માનું છું કે જૈન દર્શન તત્ત્વજ્ઞાનમય છે; કેવળ વિજ્ઞાનમય નથી.*

સ્યાદ્વાદને આજે ખરા અર્થમાં સમજવો એ સ્યાદ્વાદની પહેલી પૂજા છે. તેમ જ જેમ જેમ આધુનિક વિજ્ઞાન ખીણતું જાય છે તેમ તેમ જૈન સિદ્ધાન્તો સાબિત થતા જાય છે, તે પણ અર્થ સત્ય છે. કેમ કે એક નક્કી થઈ ગયેલી આખતને ફરીથી શોધવા માટે શક્તિ, ધન અને સમયનો વ્યય કરવો એ જગતને સત્યથી વંચિત રાખે છે. એટલે કે જગતમાં તેટલું નુકશાન થાય છે એ દેખીતું જ છે. એટલે હાલની શોધોથી જૈન સિદ્ધાંતનાં કેટલાંક તત્ત્વો સાબિત થતા હોય, તેટલા ઉપરથી જૈન દર્શનનું-તત્ત્વજ્ઞાન દર્શનનું-માન સત્યવાતું નથી. જગતે મિથ્યા પ્રયાસ છોડીને એ સિદ્ધ મતને વળગીને આગળ ચાલવું જોઈએ, તેને બદલે તે ભાંડફાંડમાં પડેલું છે. અને તત્ત્વજ્ઞાન-દર્શનને વળગેલાઓને પણ વિજ્ઞાનની આકર્ષક અને ઉત્તેજક વાતો કરીને તત્ત્વજ્ઞાનથી દૂર કરે છે !

*આ જ વાત આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિ પણ કહે છે:--

દૃષ્ટશાસ્ત્રાવિરુદ્ધાર્થ સર્વસર્વસુસ્થાવહમ્ ।

મીતં ગંભીરમાહ્વાદિ વાક્યં યસ્ય, સ સર્વવિદ્ ॥ ૧ ॥

પદ્મં ભૂતં તુ યદ્વાક્યં જૈનમેવ, તતઃ સ વૈ ।

સર્વજ્ઞો, નાન્યઃ પતશ્ચ સ્યાદ્વાદોક્ત્યૈષ ગમ્યતે ॥ ૨ ॥

પક્ષપાતો ન મે વીરે, દ્વેષો ન કપિલાદિષુ ।

યુક્તિમદ્વચનં યસ્ય, તસ્ય કાર્યઃ પરિગ્રહઃ ॥ ૩ ॥

જેનું વાક્ય જગત્ અને શાસ્ત્રો (થીયેરીઓ-Theory,) કરતાં વિરુદ્ધ અર્થ ન સમજાવતું હોય, સર્વ પ્રાણીઓને હિતકર હોય, માપરુર હોય, ગંભીર અને આનંદદાયક હોય, તે સર્વજ્ઞ સમજવા. ૧.

એવા પ્રકારનું જ વાક્ય, તે તો કેવળ જૈન વાક્ય જ છે, તેથી તે જ સર્વજ્ઞ છે, ખીજા કોઈ સર્વજ્ઞ હોઈ શકે જ નહિ. આ વાત સ્યાદ્વાદની ઉક્તિથી જ સાબિત કરી શકાય છે. ૨.

મને મહાવીર ઉપર પક્ષપાત નથી અને કપિલ વગેરે ઉપર દ્વેષ નથી. છતાં એટલું તો ખરું જ છે કે જેની વાત યુક્તિયુક્ત હોય, તેનો સ્વીકાર તો કરવો જ પડે ને ? ૩.

સરસ્વતી — પૂજા અને જૈનો

વેબક-શ્રી સારાભાઈ મણિલાલ નવાળ

(આર્કિથોલોજિકલ ડીપાર્ટમેન્ટ, વડોદરા)

(ગતાંકથી ચાલુ)

જૈન સાહિત્યમાં વર્ણવેલાં સરસ્વતીનાં લિખ્ત લિખ્ત સ્વરૂપો

દેશીસનના ત્રીજા સૈકામાં થયેલા પાદલિખ્તસરિએ રચેલા ' નિર્વાણકલિકા ' નામના ગ્રન્થમાં શ્રુતદેવતા (સરસ્વતી)નું વર્ણન આ પ્રમાણે કરવામાં આવેલું છે:—

૧. શ્રુતદેવતાં શુક્લવર્ણાં હંસવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદકમલાન્વિતદક્ષિણકરાં
પુસ્તકાક્ષમાલાન્વિતવામકરાં ચૈતિ ।

અર્થાત—શ્રુતદેવતા ગૌર—ઉજ્જવળ વર્ણા, હંસપક્ષીના વાહનવાળી, તથા જમણા હાથમાં વરદ અને કમળ તથા ડાબા હાથમાં પુસ્તક અને અક્ષમાલાને ધારણ કરેલા ચાર હાથવાળી છે.

વિક્રમના આઠમા સૈકામાં થયેલા યાદિનીમહત્તરાસનુનાર નામથી પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા વિદ્વદ્શિરોમણિ શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિએ રચેલી 'સંસારદાવનલ' નામની સ્તુતિમાં દેવીના પાંચ વિશેષણો વર્ણવેલાં છે:—

૨. આમૂલાલોલધૂલીબહુલપરિમલાલિહલોલાલિમાલા—

જ્ઞકારારાવસારામલદલકમલાગારભૂમીનિવાસે ।

હાયાસંભારસારે ! વરકમલકરે ! તારહારાભિરામે !,

વાળીસંદોહદેહે ! ભવવિરહવરં દેહિ મે દેવિ ! સારમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થાત—હે! (શ્રુત)દેવી ! મને સર્વોત્તમ મોક્ષનું વરદાન આપો એટલે કે હું સંસારનો પાર ઉતરું એવું વરદાન આપો. આ શ્લોકમાં (શ્રુત) દેવીનાં પાંચ વિશેષણો આપ્યાં છે, તેની સમજૂતી આ પ્રમાણે છે:—' તે શ્રુતદેવીનો નિવાસ કમળ પર રહેલા ભવનની મધ્યે છે, તે કમળ જળના તરંગોને લીધે મૂળસુધી ચપળ એટલે ડોલતું છે તથા તેના મકરંદના અત્યંત મુગંધમાં લીન થયેલા ભમરાઓના સમૂહના ગુંબર શબ્દથી તે કમળ

૧. જુઓ :— The Murund Dynasty and the date of Padlipta.
by K. P. Jayaswal M. A.

૨. જુઓ : શ્રી પ્રભાવકચરિત્ર લાષાંતરમાં નવમા શ્રીહરિભદ્રસૂરિ પ્રબન્ધ ઉપરનું ઇતિહાસપ્રેમી મુનિમહારાજ શ્રીકલ્યાણુચિન્મયજીનું પર્યાલોચન. પૃષ્ઠ. ૫૦થી ૫૪

સરસ્વતી-પૂજા અને જૈનો

૨૨૫

શોભાયમાન દેખાય છે અને તે કમળાની પાંદડીઓ સ્વચ્છ છે. આવા કમળ ઉપર તે (શ્રુત) દેવીનું ભવન રહેલું છે. વળી તે (શ્રુત) દેવી કાંતિના સમૂહથી સુશોભિત છે, તેના હાથમાં શ્રેષ્ઠ કમળ રહેલું છે. દેદીપ્યમાન હારથી તે મનોહર દેખાય છે અને તેનું શરીર દ્વાદશાંગીના સમૂહરૂપ જ છે.

વિક્રમની નવમી સદીમાં થએલા શ્રીઅપ્પભદ્રિસુરિવિરચિત શ્રીસરસ્વતી - સ્તોત્ર માં આ પ્રમાણે વર્ણન છે :—

૩. ત્વાં મુક્તાભયસર્વભૂષણગણાં શુક્લામ્બરાહમ્બરાં,
ગૌરિં ગૌરિસુધાતરુદ્ધવલામાલોક્ય હૃત્પંકજે ।
વીણાપુસ્તકમૌલિકાક્ષવલયશ્વેતાઞ્જવલ્ગત્કારાં,
ન સ્યાત્ કઃ સ્ફુટવૃત્તચક્રરચનાચાતુર્યચિન્તામણિઃ ॥ ૬ ॥

અર્થાત—મોતીનાં અનાવેલાં દરેક ધરેણાં પરેરેલી; શ્વેત વસ્ત્રને ધારણ કરનારી, ગૌરવર્ણવાળી: વીણા, પુસ્તક, મોતીની અક્ષમાલા અને કમળથી શોભાયમાન હાથવાળી તને હૃદયકમળમાં જોધને — તારું ધ્યાન ધરીને કોણુ સ્પષ્ટ શ્લોકો રચવામાં ચતુર અર્થાત કવિ ન થાય ?

વળી તેઓશ્રીએ રચેલી ચતુર્વિંશતિકાસ્તુતિ ના ૭૬ માં શ્લોકમાં તેણીને એ હાથવાળી વર્ણવી છે :—

૪. વાગ્દેવી વરહીમૂત-પુસ્તિકાડપદ્મલક્ષિતૌ ।
આપેડવ્યાદ્ વિમ્બ્રતિ હસ્તૌ, પુસ્તિકાપદ્મલક્ષિતૌ ॥ ૭૬ ॥

અર્થાત—વરહાન દેનારી પ્રતિમા છે જેની એવી, વળી વિપત્તિરૂપ મલનો નાશ કરવામાં જલસમાન તથા પુસ્તક અને કમળ વડે લક્ષિત એવા હાથને ધારણ કરનારી વાગ્દેવી (દે જલ્યો ! તમારું) રક્ષણ કરે.

વિક્રમની નવમી સદીમાં જ થએલા શ્રીમૈરવપદ્માવતીકલ્પ^૩ વિગરે જૈન મન્ત્રશાસ્ત્રના ગ્રન્થોના કર્તા આચાર્ય શ્રીમહિષેણસુરિ વિરચિત શ્રીસરસ્વતીમન્ત્રકલ્પ ની શરુઆતના ૫૧મ જ શ્લોકમાં દેવીના સ્વરૂપનું વર્ણન આપેલું છે :—

૫. અમયજ્ઞાનમુદ્રાક્ષમાલાપુસ્તકધારિણી ।
ત્રિનેત્રા પાતુ માં વાળી જટાવાલેન્દુમણ્ડિતા ॥ ૨ ॥

અર્થાત—અભયમુદ્રા, જ્ઞાનમુદ્રા, અક્ષમાલા અને પુસ્તકને ધારણ કરનારી, ત્રણ નેત્રવાળી, મસ્તક ઉપર આભયન્દ્રથી શોભતી સરસ્વતી મને રક્ષો—મારી રક્ષા કરો.

વિક્રમની નવમી સદીમાં થએલા સિદ્ધઆરસ્યત શ્રીઆભયન્દ્રસૂત્રિએ પોતાને યોગ— નિદ્રામાં, દેવી સરસ્વતીના દર્શનરૂપ થએલા અનુભવનું જે આલંકારિક સ્વરૂપ ગાયકવાડ

૩. ટુંક વખતમાં યંત્રો, મંત્રો તથા પરિશિષ્ટો સાથે મારા તરફથી પ્રસિદ્ધ થનાર જૈન મન્ત્રશાસ્ત્રનો આ ગ્રંથ હાલ પ્રેસમાં છપાય છે. —સારાભાઈ નવાબ

ओरिअन्टल सिरीज तरक्ष्ठी ग्रन्थांक ७ भा तरीके प्रसिद्ध थयेला बसन्तविलासमहाकाव्य
ना ५८भांथी ७० सुधीना श्लोकाभां आयेजेखुं छे ते नीचे मुज्य छे:—

६. अथैकदा विश्वविहङ्गवंशो—तंसेन हंसेन समुह्यमाना ।

भासां भरैः सम्भृतशारदाभ्र-शुभ्रैः ककुब्भासमदभ्रयन्ती ॥ ५८ ॥

तुषारभासाऽऽतपवारणेण, विराजिताऽऽकारवतीव राका ।

संवर्गिता स्वर्गिवधूभिरारात्, ताराभिराराद्भुमुपागताभिः ॥ ५९ ॥

स्वर्वारनारीधुतचामराली—मिलन्मरालीकुलसङ्कुलश्रीः ।

गङ्गेव मूर्त्ताऽनिलनर्तितोर्मि—चलानि चेलानि समुद्रहन्ती ॥ ६० ॥

नितान्तमन्त्याक्षरिकानवद्यैः, पद्यैश्च गद्यैश्च नवोक्तिहृद्यैः ।

अनुक्रमेणोभयपार्श्वगाभ्यां, संस्तूयमाना शिव—केशवाभ्याम् ॥ ६१ ॥

मुरारिनाभीनलिनान्तराल—निलीनमूर्तेरिलिनिर्विशेषम् ।

आकर्णयन्ती श्रुतमुञ्जकुञ्ज—समानि सामानि चतुर्मुखस्य ॥ ६२ ॥

कण्ठाहिफुङ्कारविमिश्रशुण्डा—सुङ्कारचित्रीकृतचित्कृतानि ।

सुचारुचारीणि सुहस्तकानि, गणेशतृत्यानि विलोकयन्ती ॥ ६३ ॥

वीणाक्वणाकृष्टमृगानुरोधान्—मृगाङ्कमायान्तमिवाधिशिर्षम् ।

छत्रीं दधानस्य सुधाशनर्षैः, स्फीतानि गीतानि विचारयन्ती ॥ ६४ ॥

सुरासुरैः स्वस्वमनोमतार्थो—पलम्भसंरम्भकृताभियोगैः ।

तीरावनीकल्पितधोरणीकैः, क्षीरोदवेलेव निषेव्यमाणा ॥ ६५ ॥

शरन्कुहूधिण्यसमूहगौरा—मेकत्र हस्ते स्फटिकाक्षमालाम् ।

दातुं नतेभ्यः कवितालतायाः, सुबीजराजीमिव धारयन्ती ॥ ६६ ॥

करे परस्मिन् प्रणतार्त्तलोक—दारिद्र्यकन्दैकनिषूदनाय ।

प्रसह्य बन्दीकृतपद्मवासा—निवासमम्भोरुहमुद्रहन्ती ॥ ६७ ॥

अन्यत्र पाणौ विकचारविन्द—समापतद्भृङ्गविघट्टनेन ।

वीणां रणन्तीं नमतोऽनुवेलं निवेदयन्तीमिव धारयन्ती ॥ ६८ ॥

विद्यात्रयीसर्वकलाविलास—समग्रसिद्धान्तरहस्यमूर्त्तः ।

वाग्वीरुधः कन्दमिवेतरस्मिन्, हस्ताम्बुजे पुस्तकमादधाना ॥ ६९ ॥

सारस्वतध्यानवतोऽस्य योग—निद्रासुपेतस्य मुहूर्त्तमेकम् ।

स्वप्नान्तरागत्य जगत्पुनाना, श्रीशारदा सादरमित्युवाच ॥ ७० ॥

(कुलकम्)

સરસ્વતી-પૂજા અને જ્ઞેનો

૨૨૭

અર્થાત—એક દિવસ સમગ્ર પક્ષીઓના કુળને વિષે શિરોભૂષણ સમાન હંસવડે વહન કરાયેલી શરદ (ઋતુ)ના એકત્રિત થયેલા મેઘના જેવી ઉજ્જવળ એવી પ્રભાઓના સમૂહોવડે દિશાની દ્રુતિમાં વધારો કરનારી, હિમના જેવી કાંતિવાળા છત્રવડે આકારવાળી પૂર્ણિમાની જેમ શોભતી, સેવા કરવાને માટે સમીપ આવેલા તારારૂપ (અથવા મનોહર એવી) દિવ્યાંગનાઓ વડે પાસેથી વીંટાયેલી, સ્વર્ગીય વારાંગનાઓ વડે વીંળયેલા ચામરોની શ્રેણિના મિલનરૂપ હંસીઓના વંશથી વ્યાપ્ત અનેલી શોભાવાળી, પવને નચાવેલા તરંગોના જેવા ચપળ વસ્ત્રોને ધારણ કરતી મૂર્તિમતી ગંગાજેવી, અન્ય અક્ષરો વડે (યુક્ત) દોષરહિત તેમ જ નૂતન ઉક્તિઓથી હૃદયંગમ એવાં પદ્યો તથા ગદ્યો વડે અનુક્રમે અને આજીવે રહેલા શિવ અને કેશવ દ્વારા અત્યંત સ્તુતિ કરાયેલી, મુરારિની નાભિરૂપ કમળના મધ્ય ભાગમાં આસકત થએલા દેહવાળા ચતુર્મુખના શ્રુતરૂપ મુંજ (એક જાતનું ઘાસ)ના કુંજ સમાન સામ (વેદ) નું બરાબર ભ્રમરોની જેમ શ્રવણ કરતી, ગળામાં રહેલા સર્પના કુંકારથી મિશ્રિત એવા સૂંઠના સુંકારથી ચિત્રિત ચિત્કારવાળા, અતિશય મનોહર રીતે કરનારાં તેમ જ સુંદર સુંઠવાળા એવા ગણપતિના વૃત્યોને નિહાળતી, વીણાના ધ્વનિથી આકર્ષાયેલા હરિણના અનુરોધથી આવેલા ચન્દ્રની જેમ મસ્તક ઉપર છત્રને ધારણ કરનાર દેવર્ષિ નારદનાં સમૂહ ગીતોના વિચાર કરતી, પોતપોતાના ચિત્તને વલ્લભ એવા અર્થના લાભના અભિનિવેશથી સાહસ કરાયેલા એવા તેમજ તીરની ભૂમિને વિષે કલ્પિત શ્રેણિવાળા એવા દેવો અને દાનવો વડે ‘ક્ષીર’ સમુદ્રના કિનારાની જેમ સેવાયેલી શરદની કુકૂ (ચન્દ્રની કળા જેમાં નાશ પામી છે એવી પડવાથી યુક્ત અમાવાસ્યા) ની રાત્રિને વિષે સ્પષ્ટ દેખાતાં નક્ષત્રોના સમૂહના જેવી ગૌરવણી તથા પ્રણામ કરેલા જ્ઞેનોને અર્પણ કરવા માટે કરિતારૂપી લતાનાં સુંદર ખીજોની જાણે માળા હોય તેવી સ્ફટિક (રત્ન) ની અક્ષમાલાને એક હાથમાં ધારણ કરતી, નમ્ર પરંતુ દુઃખી જ્ઞેનોની દરિદ્રતારૂપ કન્દને અદ્વિતીયપણે વિનાશ કરવા માટે ખીજા હાથમાં બળાકારપૂર્વક બન્દીચાન બનાવેલી લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ કમળને ધારણ કરતી, વિકસ્વર—ખીણેલા કમળને વિષે સમકાળે પડતા ભ્રમરોના અથડાવાથી નમનારને પ્રત્યેક વાર જાણે નિવેદન કરતી હોય તેમ રણતકાર કરતી વીણાને અપર હાથમાં ધારણ કરતી, ત્રણે વિદ્યાઓ તથા સમગ્ર કળાઓના વિલાસ તેમ જ સમસ્ત સિદ્ધાન્તના રહસ્યની મૂર્તિરૂપ વાણી—લતાના કન્દ સમાન પુસ્તકને અન્ય હસ્ત—કમળમાં ધારણ કરતી તેમ જ વિશ્વને પાવન કરનારી એવી શારદા દેવી આ સારસ્વતનું ધ્યાન કરતાં એક મુહૂર્ત (એ ઘડી અથવા ૪૮ મિનિટ) પર્યંતની નિદ્રાને પ્રાપ્ત થએલા એવા ભારી પાસે સ્વપ્રાંતરમાં આતીને આદર-પૂર્વક એમ વદી.

વિક્રમતી પંદરમી સદીમાં થએલા ચાર્ય શ્રીમુનિસુન્દરસરિએ રચેલા શ્રીસારવાસ્તવાજ્ઞક ના છઠ્ઠા શ્લોકમાં આ પ્રમાણેનું વર્ણન છે :

૭. તાદાત્મ્યેન સમસ્તવસ્તુનિકરાન્ સ્યાદ્વ્યાપ્ય યા સંસ્થિતા ।
નિર્વ્યાપારતયા ભવેદસદિવાશેયં જગદ્ યાં વિના ॥

વીणाપુસ્તકમૃન્મરાલલુલિતં ધતે ચ રૂપં વહિઃ ।

પૂજાર્હં ભુવનત્રયસ્ય વિશદ્જ્ઞાનસ્વરૂપાઽપિ યા ॥ ૬ ॥

અર્થાત—જે (સરસ્વતી) સમસ્ત પદાર્થોના સમુદાયને તેના સ્વરૂપે સ્થાત્પદથી વ્યાપીને રહેલી છે, જેના સિવાય આખું વિશ્વ અસત એટલે ઉત્પન્ન ન થયું હોય તેની પેઠે નિશ્ચેષ્ટ જેવું થઈ જાય, જે ત્રણ ભુવનને પૂજવા યોગ્ય વીણા અને પુસ્તક સહિત તેમ જ હંસ ઉપર એટલા આજી રૂપને ધારણ કરે છે અને જે નિર્મલ જ્ઞાન સ્વરૂપિણી છે.

વિક્રમની ચઉદ્ધમી સદીમાં થયેલા ખરતર ગચ્છાચાર્ય શ્રી જિનપ્રભસૂરીએ રચેલા શ્રીશારદાસ્ત્રના સાતમા શ્લોકમાં આ પ્રમાણે વર્ણન કરેલું છે :—

૮. મૌક્તિકાક્ષવલયાબ્જકચ્છપીપુસ્તકાઙ્કિતકરોપશોભિતે ।।

પદ્મવાસિનિ ! હિમોજ્જ્વલાક્ષિ ! વાગ્વાદિનિ ! પ્રભવ નો ભવચ્છિદે ॥ ૭ ॥

અર્થાત—મોતીની અક્ષમાલા, કમળ, વીણા અને પુસ્તકથી યુક્ત હાથથી શોભતી, કમલવાસિની, હિમ—અરુદ્ધના સમાન ઉજ્જ્વળ—સ્વેત વર્ણવાળી, હે વાગ્દેવી (સરસ્વતી) ! અમારા ભવના—સંસારના—નાશ માટે થા.

આ ઉપરાંત કર્તાના નામે વાગાં તથા નામે વગરનાં સરસ્વતીના લિન્ન લિન્ન પ્રકારનાં સ્વરૂપોનાં વર્ણનો સેંકડોની સંખ્યામાં મળી આવે છે જેમાંથી થોડાંએક નીચે પ્રમાણે છે.

લક્ષ્મણપદ પાદપૂર્તિ કાવ્ય સંગ્રહ લાગ ૫૧૧ની^૪ પ્રસ્તાવના પાના ૩૪ ઉપર છપાયેલા સ્વસ્તી—સ્તાત્રના ચોથા શ્લોકમાં તેના કર્તાએ કરેલા સરસ્વતીના સ્વરૂપનું વર્ણન આ પ્રમાણે આપેલું છે :—

૯. સરસ્વતિ મયા દૃષ્ટા, વીણાપુસ્તકધારિણી ।

હંસવાહનસંયુક્તા, વિદ્યાદાનવરપ્રદા ॥ ૪ ॥

અર્થાત—વીણા અને પુસ્તકને ધારણ કરતી, હંસના વાહનવાળી, વિદ્યાદાનના વરને આપનાવાળી સરસ્વતીનું મેં દર્શન કર્યું.

જૈન સ્તોત્ર સંગ્રહ (પ્રાચીન સ્તોત્ર સંગ્રહ) લાગ ૧ થામાં^૫ સરસ્વતીના ૧૦૮ નામવાળું ૧૫ પદનું મહામંત્ર ગર્ભિત સરસ્વતી સ્તોત્ર છપાયેલું છે જેના ૬-૭મા શ્લોકમાં આ પ્રમાણેનું વર્ણન છે :—

૧૦. ચન્દ્રાનના જગદ્દાત્રી, વીણામ્બુજકરદ્વયા ।

સુભગા સર્વગા સ્વાહા, જમ્બિની સ્તમ્બિની સ્વરા ॥ ૬ ॥

કાલી કાપાલિની કૌલી, વિજ્ઞા રાજ્ઞી ત્રિલોચના ।

પુસ્તકવ્યગ્રહસ્તા ચ, યોગિન્યમિતવિક્રમા ॥ ૭ ॥

૪. દે. લા. જૈન પુસ્તકોદ્ધાર કુંડ સુરત દ્વારા પ્રકાશિત.

૫. શ્રી જૈન પ્રાચીન સાહિત્યોદ્ધાર ગ્રન્થાવલિઃ અમદાવાદઃ દ્વારા પ્રકાશિત.

અર્થાત—ચંદ્રમુખી, જગન્માતા, વીણા અને કમળયુક્ત એ હાથવાળી, શુભ ગતિવાળી, સર્વવ્યાપિની, સ્નાહા, જંભિની, સ્તંભિની, સ્વરા, કાલી, કાપાલિની, ટૌલી, વિદ્યા, રાસી, ત્રિલોક્યના, પુસ્તકથી યુક્ત હાથવાળી, યોગિની, અમિત વિક્રમા. (આ બધાં સરસ્વતીનાં નામો છે).

૧૧. યા કુન્દેન્દુતુષારહારધવલા યા શ્વેતપદ્માસના ।

યા વૈળાવરદણ્ડમણ્ડિતકરા યા શુભ્રવસ્ત્રાવૃતા ॥

યા બ્રહ્માચ્યુતશક્કરમૃતિમિર્દવૈઃ સદા વન્દિતા ।

સા માં પાતુ સરસ્વાત ભગવતી નિઃશેષજાડ્યાપહા ॥ ૭ ॥

—શ્રીશારદાસ્તોત્રમ્

અર્થાત—જે દેવી કુંદ, ચંદ્ર, હિમ અને મોતીના હાર સમાન ગૌરવણી છે, જે શ્વેત કમળ ઉપર મેઠેલી છે, જેણીએ હાથમાં વીણા અને વરને ધારણ કર્યાં છે, જેણે શ્વેત વસ્ત્ર પહેરેલું છે, જેણી બ્રહ્મા, કૃષ્ણ, શંકર આદિ દેવોથી સર્વદા નમાએલી છે, જેણી સંપૂર્ણ જડપણુને દૂર કરનારી છે તે પૂજ્ય સરસ્વતી દેવી મારું રક્ષણ કરો.

૧૨. કુન્દેન્દુહારધનસારસમુજ્જ્વલાભા

વિશ્રાણિતાશ્રિતજનશ્રુતસારલાભા ।

મુક્તાક્ષમૂત્રવરપુસ્તકપદ્મપાણિઃ

રાજ્યાય સા કવિકુલે જિનરાજવાળી ॥ ૨ ॥

—ભારતીછન્દાંસિ

અર્થાત—ભોગશે, ચંદ્રમા, મોતીના હાર, કપૂરના સમાન પ્રધાન અને ઉજ્જ્વળ કાંતિવાળી, આશ્રિત એટલે ઉપાસના કરનાર મનુષ્યોને આપ્યો છે શ્રુતનો—શાસ્ત્રનો શ્રેષ્ઠ લાભ જેણીએ એવી, મોતીની અક્ષમાળા, વર, પુસ્તક અને કમળ છે હાથમાં જેણીને એવી તે જિનરાજની વાણી કવિકુલને વિષે રાજ્યને માટે—આધિપત્યને ભોગવનારી છે.

૧૩. નમ્રીભૂતક્ષિતીશોદ્ભટ્ટમણિમુકુટોદ્ઘૃષ્ટપાદારવિન્દે ! ।

પદ્માસ્યે ! પદ્મનેત્રે ! ગજપતિગમને ! હંસયાને ! પ્રમાણે ! ।

કીર્તિશ્રીવૃદ્ધિચક્રે ! જયવિજયજયે ! ગૌરિગાન્ધારિયુક્તે ! ।

ધ્યેયાધ્યેયસ્વરૂપે ! મમ ! મનસિ સદા શારદે ! દેવિ ! તિષ્ઠ ॥ ૭ ॥

અર્થાત—નમેલા ગાન્યોના કિંમતી મણિ મુકુટોથી શોભિત ચરણ કમળવાળી, કમળમુખી, કમળના સમાન નેત્રોવાળી, ઐરાવણ હાથીના સમાન ગતિવાળી, હંસવાહના, માનનીય, કીર્તિ લક્ષ્મીની વૃદ્ધ કરનારી, જ્યા અને વિજયા નામની દેવીઓથી જયવંતી,

૨૩૦

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

ગૌરી અને ગાંધારી નામની દેવીઓથી યુક્ત, ધ્યાન કરવા લાયક અને ધ્યાન નહિ કરવા લાયક છે સ્વરૂપ જેનું (અર્થાત્ કેટલુંક સ્વરૂપ વિચારી શકાય અને કેટલુંક એવું ગંભીર છે કે જે સ્વરૂપ ગંભીર હોવાથી ચિંતવી ન શકાય) એવી, હે શારદા દેવી, તું મારા હૃદયમાં નિવાસ કર !

વિદ્યુજ્જ્વાલાંશુભ્રાં પ્રવરમણિમયીમક્ષમાલાં સુરૂપાં

હસ્તાબ્જે ધારયન્તી દિનમનુ પઠતામષ્ટકં શારદં ચ ।

નાગેન્દ્રૈરિન્દ્રચન્દ્રૈર્મનુજમુનિગણૈઃ સંસ્તુતા યા ચ દેવી

સા કલ્યાણિણિ દેવિ ! મમ મનસિ સદા શારદે ! દેવિ ! તિષ્ઠ ॥ ૮ ॥

—શ્રીશારદાષ્ટકમ્

અર્થાત્—વિજ્ઞાનીના પ્રકાશ સમાન શ્વેતવસ્ત્રથી શોભતી, સુંદર શ્રેષ્ઠમણીની અક્ષમાલાને હાથમાં ધારણ કરતી, પ્રતિદિન પાઠ કરનારાઓને હે કલ્યાણિણિ ! હે શારદા દેવિ ! નાગેન્દ્ર, ઇન્દ્ર, ચન્દ્ર, મનુષ્યો અને મુનિઓના સમૂહવડે સ્તવાયેલી એવી તું મારા હૃદયમાં સદા નિવાસ કર.

૧૪. સારકર્પૂરકસ્તૂરિકામણ્ડિતા, સર્વવિજ્ઞાનવિદ્યાધરી પण्डिता ।

હસ્તવિન્યસ્તદામાક્ષમાલામ્બુજા, કઙ્કગશ્રેણેવિખ્રાજિતશ્રીમુજા ॥૪॥

રાજહંસાજ્જલીલાવિમાનસ્થિતા, વીણયા લાલિતા પુસ્તકાલંકૃતા ।

ભાસ્વરા સુસ્વરા પદ્મિમ્વાધરા, રૂપરેષાધરા દિવ્યયોગીશ્વરા ॥૫॥

સર્વકામપ્રદા સર્વગા સર્વદા, કલ્પવૃક્ષસ્ય લક્ષ્મીં હસન્તાં સદા ।

ત્વત્પ્રસાદં વિના દેહિનાં કા ગતિઃ કા મતિઃ કા રતિઃ કા ધૃતિઃ કા

સ્થિતિઃ ? ॥ ૬ ॥

—શ્રી ભારતીસ્તવનમ્

અર્થાત્—[હે સરસ્વતી !] ઉત્તમ કર્પૂર અને કરતૂરીથી અલંકૃત (મુખ ઉપર વેલ આદિ કાઢવાથી શોભત), દરેક પ્રકારનાં વિજ્ઞાન અને વિદ્યાને ધારણ કરનારી, પંડિતા, હાથમાં ધારણ કર્યા છે પુષ્પની અક્ષમાલા અને કમળ જેણીએ, કંકણની શ્રેણીથી શોભાયમાન ભુખવાણી, રાજહંસના અંગના આકારની શોભાને ધારણ કરનાર વિમાનમાં બેઠેલી, વીણા અને પુસ્તકને ધારણ કરનારી, કાંતિવાણી, સુસ્વરા, લાલ આંકવાણી, ઉત્તમરૂપને ધારણ કરનારી, દિવ્ય યોગિઓની સ્વામિની, અંપૂર્ણ ઇચ્છિતને પૂરનારી, સર્વવ્યાપિની, સૌને દેનારી, કલ્પવૃક્ષની લક્ષ્મી—શોભાને—સદા હસતી, [એવી તું છે]. તારી કૃપા સિવાય મનુષ્યોની ગતિ ક્યાં છે? મતિ—શુદ્ધિ ક્યાં છે? પ્રસન્નતા ક્યાં છે? અને સ્થિરતા પણ ક્યાં છે?

(અપૂર્ણ)

મહાપ્રભાવશાલી પુરુષાદાનીય
શ્રી સ્તંભ ન પાર્શ્વ નાથ
લેખક—ઉપાધ્યાય શ્રી પદ્મવિજયજી ગણી

(ગતાંકથી ચાલુ)

હવે પૃથ્વી પ્રતિષ્ઠાન નગરમાં સાતવાહન નામે રાજા હતો, કે જે ચક્રવર્તિ જેવો અને ગુણવંત હતો. બીજી બાબુ, શ્રી કાલિકાચાર્યનો ભાણેજ અને યશસ્વિ એવો અલમીત્ર નામે રાજા ભરુચમાં રાજ્ય કરતો હતો. એક વખતે સાતવાહન રાજ્યએ એ નગરને ઘેરો ઘાલ્યો, તેમાં ખહાર રહેતાં ખાર વરસ નીકળી ગયા, છતાં તે રાજા નગર લઈ શક્યો નહીં. અને ઘણા ટાઈમે પણ તે કિલ્લો લેવો અશક્ય બાણી તે કંટાળ્યો. આ પ્રસંગે નાગાર્જુનને તે (સાતવાહન) ના મુખ્યમંત્રિને જણાવ્યું કે ભેદના પ્રયોગથી હું કિલ્લો જમ કરવાની યુક્તિ બતાવીશ, માટે મને નગરમાં મોકલો. ત્યારે મંત્રિએ એ વાત કબુલ કરી. અને નાગાર્જુન સૈન્યમાંથી અલગ થઈ ભાગવતનો વેષ પહેરી નગરમાં દાખલ થયો. ત્યાં રાજમંદિરમાં જઈ તેણે રાજાને કહ્યું કે હે રાજા! જીર્ણ દેવમંદિરોનો ઉદ્ધાર કરાવતાં અને સત્કાર પૂર્વક મહા દાન આપતાં પુષ્કલ પુણ્ય પેદા કરી શકાય છે. તેથી આ વર્તમાન સંકટ દૂર થશે. એટલે દુર્ગરોધથી કંટાળેલા રાજાએ નાગાર્જુનનું વચન સત્ય માનીને તે પ્રમાણે કરવા માંડ્યું. કારણ કે આપત્તિકાલે ધર્મોપદેશ કાર્ય સાધનાર થાય છે. પછી તેના ધર્મોપદેશથી રાજાએ ખહાર ગોળા સહિત ચંત્રો રચાવ્યાં અને ધર્મસ્થાનો ભાંગવાં માંડ્યાં. એમ વારંવાર ભાંગતાં અને તૈયાર કરતાં રાજા અલમિત્રનો સર્વ ભંડાર ખાલી થઈ ગયો. પછી મંત્રીની સલાહ પ્રમાણે સાતવાહન રાજાએ કિલ્લો કબજે કરી, અલમિત્રનો નિગ્રહ કરી સ્વનગર તરફ પ્રયાણ કર્યું.

એ પ્રમાણે સાતવાહન રાજા પોતાનું રાજ્ય ચલાવતો હતો, તેવામાં એક વખત રાજમહેલના દરવાજાની પાસે શાસ્ત્રસંક્ષેપથી બોલનારા ચાર કવિ આવ્યા. એટલે પ્રતિહારે રાજાને પૂછી અંદર જવા રજા આપી. રાજાની પાસે આવી આ પ્રમાણે એક શ્લોક બોલ્યા કે:—

જીર્ણે ભોજનમાત્રેયઃ, કપિલઃ પ્રાણિનાં દયા ।

વૃહસ્પતિરવિશ્વાસઃ, પાંચાલઃ સ્ત્રીષુ માર્દવમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—આત્રેય ઋષિએ ખાધેલું અનાજ પરચા પછી નવું ભોજન કરવું એમ કહેલું છે; કપિલ ઋષિએ સર્વ જીવોની ઉપર દયા ભાવ રાખવો, એમ

કહેલું છે; બૃહસ્પતિએ સ્ત્રીઓનો વિશ્વાસ ન કરવો એમ કહ્યું છે તથા પાંચાલ કવિ કહે છે કે સ્ત્રીઓની સાથે મૃદુતા (કોમળ સ્વભાવ) રાખવી. આ શ્લોક સાંભળીને રાજાએ ખુર્રી થઈ ઘણું દાન આપ્યું. ત્યારે તે કવિવરોએ રાજાને પૂછ્યું કે તમારો પરિવાર અમારી પ્રશંસા કેમ કરતો નથી? એ સાંભળી રાજાએ લોગવતી નામની વેશ્યાને કહ્યું કે તું આ કવિજનોના વખાણ કર! ત્યારે તે ખોટી કે આચાર્ય શ્રી પાદક્ષિત્ર વિના હું ખીજા કોઈની સ્તુતિ કરતી નથી, કારણ કે—પૂજ્ય તે જ સૂરિજી મહારાજ આકાશ માર્ગે ચાલવાને સમર્થ છે, વિદ્યાસિદ્ધ છે, અને મહાક્રિયાયુક્ત છે.

એવામાં સંધિ વિચર કરાવનાર, મહાઅભિમાની અને પાદક્ષિત્ર-સૂરિજીની પ્રશંસાને સહન નહિ કરનાર શંકર નામનો એક રાજપુરુષ કહેવા લાગ્યો કે જેના પ્રભાવથી મરેલો જીવતો થાય, તેના પ્રકટ પાંડિત્યને અમે માનીએ છીએ. બાકી શુક પક્ષિઓની માફક આકાશમાં ગમન કરનારા ઘણા વિદ્વાનો નગરે પડે છે. તે સાંભળી વેશ્યાએ કહ્યું કે એ કલા પણ આચાર્યશ્રીમાં જરૂર સંભવે છે, કારણ કે—કંચન કામિનીના ત્યાગી, નિઃસ્પૃહ શિરોમણિ પરમ પૂજ્ય જૈન મહર્ષિયો દૈવિક શક્તિને હઠાવી દે તેવી શક્તિના ધારક અને લબ્ધિ સિદ્ધિ પ્રભાવવાળા હોય છે.

આ કૌતુક જોવાને માટે જ રાજા સાતવાહને કૃષ્ણરાજાને પૂછાવીને પૂજ્ય શ્રીપાદક્ષિત્રસૂરિજી મહારાજને માનખેટ+ નગરથી ખોલાવ્યા. એટલે તે જૈનાચાર્ય આવી બહારના બગીચામાં ઉતર્યા. આ ખીનો પંડિત બૃહસ્પતિએ જાણી, આચાર્યની પરીક્ષા કરવાનો વિચાર કર્યો. તેણે ચાલાક પુરુષને ઓગળેલા ઘીથી ભરેલી કટોરી આપીને આચાર્યની પાસે મોકલ્યો. તેણે આવીને કટોરી સૂરિજીની પાસે મૂકી. ત્યારે ગુરુએ ધારિણી વિદ્યાના બદથી તેમાં સોય ભરાવીને ઉભી રાખી દઈને તે જ કટોરી તેની મારફતે મોકલાવી તે જોઈને પંડિત બૃહસ્પતિ ઘણા જ ખેદ પામ્યો.

પછી રાજાએ સામા આવીને ગુરુમહારાજનો પ્રવેશ મહોત્સવ (સામૈયું) કર્યો. અને ત્યાં નિર્દોષ સ્થલે સૂરિજીએ ઉતારો કર્યો. અહીં રાજાની સમક્ષ તરંગલોલા નામની નવી કથાનો કહેનાર એક પાંચાલ નામે કવિ હતો. રાજાદિએ કરેલ શ્રીગુરુમહારાજનું અપૂર્વ સન્માન જોઈને તેને ભારે અદેખાઈ આવી. સૂરજીએ તેની કથાના વખાણ કર્યા નહિ. પણ તેમાં ઉલ્કું દૂષણ કાઢ્યું અને સ્પષ્ટ કહી દીધું કે મારા અનાવેશા ગ્રંથોમાંથી અર્થખિંદુઓની ચોરી કરીને તે પાંચાલે કથા નહિ, પણ કંથા (ગોદડી) બનાવી છે. કારણ કે એનું વચન હંમેશા, બાલકોને, ગોવાલીઆઓને અને

+ નિળમ રાજ્યમાં હાલ માનખેટ નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

શ્રી સ્તાંભન પાપ્થનાથ

૨૩૩

સ્ત્રીઓને હર્ષ પમાડનાર છે પણ વિદ્વાનોના દીલમાં હર્ષ ઉપજાવે તેવું નથી. આ કથાને લોગવતી વેશ્યા ખરાબર વર્ણવે છે.

હવે એક વખત આચાર્ય મહારજે કપટથી પોતાનું મરણ બતાવ્યું. તે બાણી હા હા ના પોકાર કરતા ઘણા લોકો ત્યાં લેગા થયા. અને પાદપીમાં સૂરિજના શરીરને પધરાવીને વાજિત્રોના નાદ સાથે ઉપાડીને ચાલતાં ચાલતાં અનુક્રમે જેવામાં પાંચાલ કવિના ઘરની પાસે આવ્યા તેવામાં ઘરની બહાર નીકળીને તે કવિ અતિશય શોક દર્શાવવા પૂર્વક કહેવા લાગ્યો કે અરે, રે, મહાસિદ્ધિઓના ભંડાર શ્રીઆચાર્ય મહારાજ સ્વર્ગે ચાલ્યા ગયા! સત્પાત્રમાં અદેખાઈ કરનાર મારા જેવાને આ પાપથી મુક્તિ મળે તેમ નથી. કારણ કે તે આચાર્ય રત્નાકરની જેમ સર્વ શાસ્ત્રોના નિધાન હતા. એમ ખેદ પ્રકટ કરતાં તેણે ગાથા દ્વારા જણાવ્યું કે—

સીંઠ કંઠં ન ફુટં—જમસ્સ પાલિત્તયં હરંતસ્સ ।

જસ્સ મુદ્દણિજ્જવાઓ—તરંગલોલા ણઈ વૃઠા ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—જેના મુખરૂપ નિર્ઝંજણથી તરંગલોલારૂપ નદી પ્રકટ થઇ હતી, તે પાદલિપ્તસૂરિજનું હરણ કરનારા એવા ચમત્તં મથું કેમ ન કૂટી પડયું?

આ વચન સાંભળીને—‘પાંચાલના સત્ય વચનથી હું જીવતો થયો’ એમ બોલતા આચાર્ય લોકોના હર્ષનાદ સાથે ઉભા થયા. આ પ્રસંગે ગુણવંતને બોધને અદેખાઈ ધારણ કરનાર પાંચાલ કવિને રાજના હુકમથી આકોશ અને તિરસ્કાર પૂર્વક લોકોએ નગરની બહાર કઢાડી મૂક્યો. ત્યારે અંધુ સમાન સુંદર સ્નેહ ધરાવનાર અને મહાવિદ્યા છતાં અભિમાન રહિત એવા સૂરિજને તેને બચાવ્યો.

આ શ્રી પાદલિપ્તસૂરિજને પ્રતિષ્ઠાના વિધાનવાળો શ્રીનિર્વાણકવિકા અને પ્રશ્નપ્રકાશ નામનો જ્યેષ્ઠિ-શાસ્ત્રનો ગ્રંથ બનાવ્યો છે. કારણ કે લાલાલાભદિક પ્રશ્નોમાં સિદ્ધને! આદેશ પ્રવર્તે છે.

એક વખત પોતાનું આયુષ્ય શ્રોડું બાણીને નાનાર્જુનની સાથે સૂરિજ મહારાજ વિમલાચલની ઉપર પધાર્યા, અને ત્યાં શ્રીયુગાદીશને વંદન કરી સિદ્ધશિલાના જેવી એક પવિત્ર શિલાની પાસે ગયા. ત્યાં આદરપૂર્વક અનશન આદરી, આસન લગાવી, ચંદ્રમા જેવા નિર્મળ ધર્મધ્યાનરૂપ પાણીના ઘોષ પ્રવાહથી રાગાદિક અગ્નિને શમાવીને, યોગ ક્રિયાઓને અટકાવી, અત્રીશ દિવસ સુધી મનની સ્થિરતાપૂર્વક ધ્યાનલીન બની, જૂની

૧. ધર્મરત્ન પ્રકરણની મોટી ટીકામાં કાંઈકે ન્યૂનાધિક બીનાવાળું નાગાર્જુનનું પ્રાકૃત ગાથાબદ્ધ ચરિત્ર આવે છે—તેમાં પાદલિપ્તસૂરિજને નાગાર્જુનને ગૃહસ્થધર્મ અંગીકાર કરાવ્યો એમ ક્ષેપલ હોવાથી તે આર પ્રતધારી શ્રાવક હતો એમ કહી શકાય.

ઝુંપડી જેવા ઔદારિક દેહને ત્યાગ કરીને, તેજસ્વી અને રાજ્યોને માનનીય સૂરિજી મહારાજ ધીજી દેવલોકમાં ઈંદ્રના સામાનિક દેવ થયા.

આકાશગામિની લખિધના પ્રભાવે શ્રીપાદલિપ્તસૂરિજીની માફક ગીરિનાર આદિ તીર્થોની યાત્રા કરીને, સમ્યક્ત્વ મૂલ્ય ખારે વ્રતોની આરાધના કરીને અને પરમ પવિત્ર, ભવોભવ ચાહના કરવાલાયક શ્રી જિનશાસનની પરમ પ્રભાવના કરીને સુશ્રાવક નાગાર્જુન આ લોકમાં અને પરલોકમાં કલ્યાણ ને સાધી સુખી થયો.

પરમ પ્રભાવક શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથના વર્ણનમાં જેમ નાગાર્જુનના ચરિત્રની અગત્યતા જાણીને તે બતાવ્યું, તેમ પાદલિપ્તસૂરિજીના ચરિત્રની પણ તેટલી જ અગત્ય રહેલી છે, જેનો નિર્ણય આગળ જરૂર થશે. તેમાં સૂરિજીના ચરિત્રનો ઘણો ખરો ભાગ ઉપર જણાવવામાં આવ્યો છે છતાં જન્મભૂમી, માતા પિતાના પવિત્ર નામે આદિ ધીના જણાવવા જેવી હોવાથી ટુંકામાં નીચે પ્રમાણે જણાવીએ છીએ.

શ્રીપાદલિપ્તસૂરિજીનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન

કોશલા નગરીમાં વિજયબ્રહ્મ રાજના રાજ્યમાં મહાગુણવંત કુલ્લ નામના શેઠને પ્રતિમા નામની સ્ત્રી હતી. તે સ્ત્રીએ પુત્ર પ્રાપ્તિને માટે અનેક પ્રયત્નો નિષ્ફલ નીવડવાથી છેવટે વૈરોટયા નામે શાસનદેવીની આરાધના કરવા માંડી, અષ્ટાદ્વિકા મહોત્સવ પણ શરૂ કર્યો. આઠમે દિવસે સંતુષ્ટ થયેલ દેવી પાસે પુત્રની યાચના કરી, જેથી દેવીએ કહ્યું કે પૂર્વે નમિ, વિનમિના વિદ્યાધરોના વંશમાં શ્રુતસાગરના પારંગામિ પૂજ્ય શ્રી કાલિકસૂરિ થયા એ વિદ્યાધર ગચ્છમાં ખેલાદિક લખિધસંપન્ન અને ત્રણે ભુવનના જીવોને પૂજનીય એવા આર્યનાગહસ્તિસૂરિજીના પાદશૌચનું પાણી પીવાથી વાંછિતસિદ્ધિ થશે. પાદપ્રક્ષાલનનું પાણી મેળવીને પીધા પછી પ્રતિમા શેઠાણીએ સૂરિજીને વંદન કર્યું. ધર્મલાભરૂપ આશિષ દેતાં નિમિત્ત જોઈએ ગુરુજી હસ્યા અને બોલ્યા કે—તેં અમારાથી દશ હાથ દૂર રહીને જલપાન કર્યું, તેથી તારો પુત્ર દશ યોજનને આંતરે વૃદ્ધિ પામશે. મહાપ્રભાવશાલિ તે પુત્ર યસુના નદીના કાંઠે મથુરામાં રહેશે. તેમ જ તારે ધીજી મહાતેજસ્વિ નવ પુત્રો પણ થશે. તે સાંભળી પ્રતિમા શેઠાણીએ કહ્યું કે—હૈ ભગવન! પ્રથમ પુત્ર ડું આપને અર્પણ કરીશ. તે ભલે આપની સેવામાં રહીને જીંદગી સફલ કરે, કારણ કે દૂર રહે તેથી મને શો લાભ? તે સાંભળી ગુરુ કહે કે—તારો તે પ્રથમ પુત્ર શ્રીસંઘ આદિ સકલ જીવોનો ઉદ્ધારક અને યુદ્ધિગુણમાં બૃહસ્પતિના જેવો થશે. એમ ગુરુનું વચન સાંભળી તેણે શકુનની ગાંઠ ખાંધી. ખૂશી થઈ ઘરે આવી આ વાત કુલ્લ શેઠને જણાવી. તે જ દિવસે નાગેન્દ્રના સ્વપ્નથી સૂચિત ગર્ભ રહ્યો, ગર્ભને ઉચિત વર્તન કરતાં તેના મનોરથોની સાથે તે વૃદ્ધિ પામ્યો અને અવસરે સુલક્ષણુ પુત્રનો જન્મ થયા. (અપૂર્ણ)

મુનિ મહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી મહારાજનો ગયા અંકથી અધુરો રહેલો “જિન મદિર” નો લેખ આ અંકમાં, સ્થળ સંકેતના કારણે, લઈ શકાયો નથી.

આપનું સરનામું બદલાય તેના સમાચાર સુદી ત્રીજ પહેલાં માસિકની ઑફિસને લખી જણાવશો. જેથી આપનું માસિક ગેરવલ્લે ન જાય.

આપને સાંભરે છે?—

એ

અપૂર્વ, ઐતિહાસિક પ્રસંગ

જ્યારે

શ્રી રાજનગર (અમદાવાદ) ના આંગણે—

અખિલ ભારતવર્ષીય

શ્રી જૈનસ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલન

ભરાયું હતું,

અને

એ મુનિસમ્મેલને

આપણા ધર્મની રક્ષા માટે એક મુનિ-મંડળ નીમ્યું હતું.

એ

મુનિમંડળની સમિતિ તરફથી છેલ્લા સાત માસથી

“શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ” માસિક નીકળી રહ્યું છે.

આપ નોંધી રાખો કે—

“શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ” એ ભવ્ય મુનિસમ્મેલનનું સંભારણું છે.

આપ

એ માસિકના ગ્રાહક બનીને હમેશાંને માટે

એ

અપૂર્વ સંભારણાને અપનાવો !

ગ્રાહક થવા માટે લખો:—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા,

અમદાવાદ (ગુજરાત)

મુદ્રક : બાલુભાઈ મગનલાલ દેશાઈ, મણિ મુદ્રણાલય, કાલુપુર, અમદાવાદ.